

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Ana Matković

**Konzervatorski sustav u Hrvatskoj, 1945-1960: osoblje,
zakonodavstvo, praksa**

Mentor: dr.sc. Zlatko Jurić, red. prof.

Zagreb, 2015.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad
KONZERVATORSKI SUSTAV U HRVATSKOJ, 1945-1960: OSOBLJE, ZAKONODAVSTVO,
PRAKSA

Ana Matković

SAŽETAK

U radu je prikazan konzervatorski sustav u Hrvatskoj od 1945. do 1960. godine. Tri su glavne teme koje se protežu kroz rad: osoblje, zakonodavstvo i praksa.

Podatke za ovaj rad sam pronašla u znanstvenim radovima, časopisima, zbornicima radova, zapisima i drugim tekstovima nastalim upravo između 1945. i 1960. godine.

Rad je podijeljen na šest poglavlja. U prvom dijelu je prikaz sustava zaštite spomenika prije 1945. godine. U drugom dijelu su prikazani zakoni o zaštiti spomenika koji su doneseni nakon 1945. Treći dio rada čine institucije i njihovo osoblje u Narodnoj Republici Hrvatskoj. U četvrtom poglavlju je stavljen naglasak na sustav zaštite spomenika na saveznog razini. Peto poglavlje je posvećeno najreprezentativnijim konzervatorskim radovima izvedenim u tih petnaest godina. Posljednje poglavlje čini promjene u legislativi 1960. godine.

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 58 stranica, 0 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: zaštita spomenika, zakon o zaštiti spomenika, Jugoslavija, Hrvatska, konzervatorski zavod, zavod za urbanizam, poslijeratna obnova

Mentor: dr. sc. Zlatko Jurić

Ocjenjivači: dr. sc. Marko Špikić, dr. sc. Franko Ćorić

Datum prijave rada: veljača 2015.

Datum predaje rada: listopad 2015.

Datum obrane: _____

Ocjena: _____

ZAHVALE

U prvom redu zahvaljujem svom mentoru, dr. sc. Zlatku Juriću na ukazanom povjerenju, vodstvu i trudu koji je uložio čitajući ovaj diplomski rad. Njegova predavanja o zaštiti spomenika kulture su bila posebno inspirativna.

Također zahvaljujem dr. sc. Marku Špikiću na usmjeravanju pri odabiru teme, nesebičnoj pomoći, razumijevanju i velikom broju korisnih savjeta tijekom izrade ovog diplomskog rada.

Zahvaljujem svim profesorima sa Odsjeka za povijest umjetnosti na stečenim znanjima.

Zahvaljujem djelatnicima Ministarstva kulture na pomoći pri prikupljanju građe.

Na kraju bih zahvalila svojoj obitelji koja mi je bila bezuvjetna podrška tijekom mog studija.

Posebna zahvala ide mojoj majci koja mi je oduvijek bila najveća podrška i moj najveći uzor.

Također velika hvala mojim dragim prijateljima i kolegama.

SADRŽAJ

UVOD.....	7
1. SUSTAV ZAŠTITE SPOMENIKA U HRVATSKOJ PRIJE DRUGOGA SVJETSKOG RATA..	8
1.1. Središnje povjerenstvo: Hrvatska u sklopu Austro-Ugarske	8
1.2. Prve Naredbe u Kraljevini Jugoslaviji.....	9
1.3. Nezavisna Država Hrvatska.....	10
1.4. Drugi svjetski rat i zaštita spomenika.....	11
2. PRVE ZAKONSKE ODREDBE KAO TEMELJ NOVOM KONZERVATORSKOM SUSTAVU NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA	13
2.1. <i>Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina (1945.)</i>	13
2.2. Zakoni o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti (1945./1946.).....	13
2.2.1. Decentralizacija.....	14
2.2.2. Status spomenika.....	14
2.2.3. Inventarizacija i evidencija.....	15
2.2.4. Vlasništvo nad spomenicima.....	15
2.2.4.1. Izvoz i prijenos pokretnih spomenika.....	15
2.2.5. Suradnja s ustanovama.....	16
2.2.6. Popravci.....	17
2.3. <i>Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti (1949.)</i>	17
3. INSTITUCIJE I OSOBLJE U SUSTAVU ZAŠTITE SPOMENIKA NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE.....	19
3.1. Organizacija zavoda za zaštitu spomenika kulture.....	19
3.1.1. Osnivanje KOMZA-e.....	19
3.1.2. Zemaljski zavod za zaštitu prirodnih rijetkosti.....	19
3.1.3. Uredba iz 1948. godine.....	20
3.1.4. Spajanje zavoda.....	21
3.2. Konzervatorski zavodi.....	22
3.2.1. Konzervatorski zavod u Zagrebu.....	22
3.2.1.1. Vrsta i stanje spomenika.....	22

3.2.1.2. Poteškoće u radu zavoda.....	23
3.2.2. Konzervatorski zavod u Rijeci.....	25
3.2.2.1. Vrsta i stanje spomenika.....	26
3.2.2.2. Zadaće Zavoda.....	26
3.2.3. Konzervatorski zavod u Splitu.....	28
3.2.3.1. Zadaće Zavoda.....	30
3.2.3.2. Suradnja Zavoda.....	30
3.2.3.3. Edukacija.....	30
3.3. Restauratorska djelatnost.....	31
3.4. Urbanistička služba i djelatnost.....	32
4. ORGANIZACIJA SLUŽBI NA SAVEZNOJ RAZINI.....	35
4.1. Uloga Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture.....	35
4.1.1. Osposobljavanje stručnjaka.....	36
4.2. Savjetovanja konzervatora Jugoslavije.....	36
4.2.1. Savjetovanje u Vrnjačkoj Banji.....	37
5. PRAKSA.....	40
5.1. Stanje spomenika u Hrvatskoj nakon rata i uzroci propadanja.....	40
5.2. Konzervatorske intervencije.....	41
5.2.1. Akcije čišćenja spomenika.....	41
5.2.2. Poslijeratna obnova pojedinačnih spomenika.....	42
5.2.2.1. Šibenska loža.....	42
5.2.3. Zaštita urbanističkih cjelina.....	43
5.2.3.1. Poslijeratna obnova Zadra.....	44
5.2.3.2. Primjer Rijeke i Poreča.....	45
5.3. Konzervatorska načela.....	46
6. USTROJ NOVOG SUSTAVA I ZAKON O ZAŠTITI SPOMENIKA IZ 1960. GODINE.....	48
6.1. <i>Zakon o zaštiti spomenika kulture (1960.)</i>	48
6.1.1. Status spomenika i upis u Registar.....	48
6.1.2. Vlasništvo nad spomenicima: prava i obaveze.....	49

6.1.3. Osnivanje odbora ili savjeta.....	50
6.1.4. Izvoz, promjene ili prodaja spomenika.....	50
6.1.5. Nadležni organi zaštite.....	51
ZAKLJUČAK.....	53
LITERATURA.....	56

UVOD

Tema ovog diplomskog rada je konzervatorski sustav u Hrvatskoj od 1945. do 1960. godine. Rad je podijeljen u šest cjelina, koje su obrađene tematski i kronološki.

U prvom poglavlju radim kratki osvrt na sustav zaštite spomenika prije Drugoga svjetskog rata, od 1850. do 1945. godine. Drugo poglavlje se bavi zakonima koji su doneseni u prvih pet godina nakon Oslobođenja i osnivanja tzv. Druge Jugoslavije: *Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina* (1945.), *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* (1945.), *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* (1946.) i *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* (1949.). Paralelno su osnovane institucije za zaštitu spomenika kulture sa stručnim kadrom, u čemu pišem u trećem poglavlju. Četvrto poglavlje je posvećeno organizaciji zaštite spomenika na saveznoj razini; ulozi Saveznog instituta i Savjetovanja konzervatora Jugoslavije. Peto poglavlje sadrži nekoliko najreprezentativnijih primjera konzervatorskih intervencija i metoda zaštite. Posljednje poglavlje i završna točka ovog rada je 1960. godina kada je donesen novi zakon o zaštiti spomenika.

1. SUSTAV ZAŠTITE SPOMENIKA U HRVATSKOJ PRIJE DRUGOGA SVJETSKOG RATA

1.1. *Središnje povjerenstvo*: Hrvatska u sklopu Austro-Ugarske

Uspostava sustava zaštite spomenika u Hrvatskoj počinje sredinom XIX. stoljeća kada je u Habsburškoj Monarhiji započeta ideja o zaštiti spomenika na državnoj razini. Upravo se u srednjoj Europi pojavljuju prve konzervatorske organizacije.¹ Austrijski car Franjo Josip I.² 31. prosinca 1850. godine donio je odluku o osnivanju povjerenstva za brigu o povijesnim građevinama.³ Na temelju te odluke je 1853. godine u Beču osnovano *Središnje povjerenstvo za istraživanje i održavanje povijesnih i umjetničkih spomenika*⁴. U početku djelovanja zadaća povjerenstva je bila proučavanje spomenika i njihovo inventariziranje s ciljem kasnijeg obnavljanja.⁵

Godine 1855. povjerenstvo imenuje prve hrvatske pokrajinske konzervatore; Ivana Kukuljevića Sakcinskoga⁶ za Hrvatsku i Slavoniju, Pietra Kandlera za Istru, a Dalmacija je podijeljena u četiri okruga; u zadarskom okrugu kao konzervator djeluje Vicko Andrić do 1857. godine, a nakon njega Francesco Borelli, u splitskom okrugu Vicko Andrić do 1857. godine, Francesco Lanza od 1867. do 1872. godine i Mihovil Glavinić do 1883. godine. U dubrovačkom okrugu Medo Pucić i u kotarskom Marko Benzon.⁷ Time započinje organizirano djelovanje zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj. Do 1900. godine je bilo i pokušaja donošenja zakona o zaštiti spomenika.⁸ U okviru rada Povjerenstva treba spomenuti i pokušaja donošenja zakona o Dioklecijanovoj palači te Rieglovo izvješće o Dioklecijanovoj palači iz 1903. godine.⁹

Od 1910. godine zaštitu svih povijesnih slojeva zastupalo je *Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, u kojem su djelovali

¹ HORVAT, 1944: 25

² Franjo Josip I. vlada od 1848. do 1916. godine.

³ ĆORIĆ, 2010: 36

⁴ U prvom razdoblju djelovanja je nosilo naziv Carsko kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina (*Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) ĆORIĆ, 2010: 126

⁵ ĆORIĆ, 2010: 126

⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski među prvima se usmjerava na prikupljanje građe i na organiziranje novih institucija i udruženja, pri čemu je posebno značajno osnivanje *Društva za jugoslovensku povjesnicu* 1850. godine. HORVAT, 1944: 31

⁷ ĆORIĆ, 2010: 94

⁸ ĆORIĆ, 2010: 136

⁹ ĆORIĆ, 2010: 410

istaknuti hrvatski povjesničari i arheolozi Vjekoslav Klaić, Tadija Smičiklas¹⁰ i Gjuro Szabo.¹¹ Oni su obilazili i snimali spomenike kulture te objavljivali publikacije i tako upoznavali javnost o spomenicima.¹² U Splitu je osnovano *Povjereništvo za zaštitu Palače* 1903. godine¹³ i *Uresno povjerenstvo* koje je djelovalo u okviru *Konzervatorskoga ureda za Dalmaciju* sa sjedištem u Splitu a osnovano je osnovano 1913. godine.¹⁴ Frane Bulić prvi je vodio taj ured, a 1936. godine ga je preuzeo Ljubo Karaman.¹⁵ Činjenica da nije postojao zakon o zaštiti spomenika je uvelike ometala rad Ureda jer njihova djelatnost nije imala uporište. Kako je nakon Drugoga svjetskog rata pisao Cvito Fisković, Konzervatori na području Dalmacije su morali nastupati borbeno jer nisu, zbog pritiska državne i gradske vlasti, mogli slobodno djelovati.¹⁶

1.2. Prve Naredbe u Kraljevini Jugoslaviji

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije (1918. - 1941.) zaštita spomenika još uvijek nije bila zakonski regulirana. Razlog tomu je bila politička podjela prije rata.¹⁷ Svaki teritorij je imao različite Naredbe. Nakon 1918. godine postojala je *Naredba o čuvanju spomenika unutar Zakona o šumama i rudama* iz 1929. godine., kao i *Zakon o gradnji* iz 1931. godine na temelju kojeg konzervator odlučuje o očuvanju pojedinog objekta ili ambijentalnih cjelina. Valja spomenuti i *Uredbu o nacionalnim parkovima* iz 1938. godine koja čuva prirodne vrijednosti.¹⁸ Kada je i došlo do zbrinjavanja pojedinih spomenika u raznim dijelovima Jugoslavije, to se radilo djelomično i neplanski.¹⁹ O spomenicima su brinuli pojedinci i konzervatori koji su uglavnom imali savjetodavnu ulogu, a obzirom da nije bilo zakonske regulative, ona je bila uzaludna. Činjenica da

¹⁰ Tadija Smičiklas je bio prvi predsjednik Povjerenstva.

¹¹ Gjuro Szabo je bio tajnik Povjerenstva. U konzervatorskom smislu djeluje u Zagrebu od 1911. do 1941. godine. Vodio je i Konzervatorski ured u Zagrebu koji je osnivan 1941. godine.
HORVAT, 1944: 34

¹² HORVAT, 1944: 32

¹³ HORVAT, 1944: 27

¹⁴ KARAMAN, 1951: 152

¹⁵ HORVAT, 1944: 28

¹⁶ FISKOVIĆ, 1951: 161

¹⁷ HORVAT, 1944: 24

¹⁸ HORVAT, 1944: 36

¹⁹ KARAMAN, 1951: 152

zakon ne postoji je dovela do uništavanja, oštećivanja ili zapuštanja spomenika.²⁰ Inicijative za zaštitu spomenika i buduće konzervatorske intervencije su dolazile od strane ustanova poput muzeja, znanstvenih akademija ili prosvjetnih vlasti. Osim dobre organizacije, nedostajalo je priznanja od najviših organa vlasti.²¹ Povjesničari i muzealci zalagali su se za donošenje jednog jedinstvenog zakona o zaštiti spomenika. Kraljevina Jugoslavija je bila skoro jedina od europskih zemalja koja usprkos nastojanjima stručnjaka preko dvadeset godina nije imala zakonsku i upravnu razinu zaštite spomenika. Upravo radi toga stradali su spomenici u cijeloj Hrvatskoj, a posebice, kako se nakon 1945. isticalo, u Dalmaciji.

Nakon zapuštanja spomenika došlo je do uništavanja u ratu. Najviše su na to utjecali zračni napadi. *Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji* nije nastavilo sa radom za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, ostao je samo nekadašnji tajnik koji se je nastavio boriti protiv rušenja spomenika.²² Ipak, u Dalmaciji je nastavio raditi *Konzervatorski ured* sa sjedištem u Splitu. Banovina Hrvatska 3. kolovoza 1940. godine donosi *Uredbu o čuvanju starina i prirodnih spomenika*, no ta Uredba je provedena samo na području Banovine. Ipak, Andela Horvat smatra kako je ona temelj za sve zakone i konzervatorsku djelatnost koja se razvila nakon Drugog svjetskog rata.²³

1.3. Nezavisna Država Hrvatska

U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske su donesene dvije zakonske i pravne odredbe vezane za zaštitu kulturne baštine. Prva je *Zakonska odredba o zabrani otuđivanju starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske* od 14. svibnja 1941. godine, a iste godine, 20. lipnja je donesena *Zakonska odredba o hrvatskim kulturnim spomenicima* koja je sve nepokretne spomenike stavljala pod zaštitu države.²⁴ Do 1941. godine su postojala dva konzervatorska ureda, u Splitu i u Zagrebu. Ured u Zagrebu je preuzeo Ljubo Karaman. Stavljen je pod *Ministarstvo prosvjete* i postao je znanstvena institucija koja je imala

²⁰ PRELOG, 1954: 35

²¹ MAĐARIĆ, 1954: 9

²² KARAMAN, 1951: 152

²³ KARAMAN, 1951: 152 HORVAT, 1944: 37

²⁴ HORVAT, 1944: 37

stručno i administrativno osoblje, ali ne i tehničko. U Dubrovniku tada nije bio aktivan Državni arhiv, već se o njemu sada brine ured u Splitu.²⁵

Ipak, zbog naravi vladajućeg političkog režima i represije koja je podrazumijevala oduzimanje umjetnina zaštita spomenika se teže provodila. Uočava se stalna aktivnost službenika u predlaganju zakonskih akata i razmjena dopisa između nadležnih *Ministarstva pravosuđa* i *Ministarstva nastave*.²⁶ Prijedlozi Hrvatskog državnog konzervatorskog zavoda za vrijeme NDH nisu bili prihvaćeni ali su u narednim godinama postupno uklopljeni u zakonsku legislativu o zaštiti spomenika u Narodnoj Republici Hrvatskoj, a zatim i u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj.

Završetkom postojanja NDH i proglašenjem FNRJ počinje razdoblje ubrzanog donošenja i reguliranja zakonske regulative i same organizacije službe zaštite spomenika kulture prema novoj teritorijalnoj i administrativnoj podjeli unutar novostvorene države.²⁷

1.4. Drugi svjetski rat i zaštita spomenika

Već tijekom ratnih godina se ravija briga narodnih vlasti da se stvari promijene jer dolazi do hitne potrebe za očuvanjem spomenika tijekom ratnih razaranja. Zračnim napadima oštećen je veliki najveći broj spomenika.

Među prvim poduhvatima spašavanja treba spomenuti akcije na području Dalmacije: bunkeriranje i prijenos Središnjeg muzeja starohrvatskih spomenika (usprkos zabrani Ministarstva prosvjete NDH), iz Knina u Sinj. Pod nadzorom Stjepana Gunjače, tim prijenosom su spašeni kameni ulomci, nakit i oružje.²⁸ U Splitu je spremljeno nekoliko crkvenih slika, a u Trogiru djelomično zaštićeni Radovanov portal i Firentinčeva kapela.

Organizacija službe zaštite spomenika, kao i briga i rad na spomenicima kulture se počinje uvelike mijenjati u tzv. Drugoj Jugoslaviji, koja je osnovana na drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 29. studenog 1943. godine pod nazivom Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ)²⁹. Završetkom rata je briga o spomenicima dobila i svoju zakonsku osnovu, a stvoreni su i organizacijski temelji institucija; svaka od šest narodnih republika Federativne Narodne Republike

²⁵ HORVAT, 1944: 69

²⁶ JURANOVIĆ TONEJC, 2012: 21

²⁷ JURANOVIĆ TONEJC, 2012: 21

²⁸ FISKOVIĆ, 1951: 162

²⁹ MATKOVIĆ, 1998: 272

Jugoslavije je osnivala svoje organe zaštite i zavode za zaštitu spomenika kulture.³⁰ U NR Hrvatskoj se paralelno donose zakoni o zaštiti spomenika i osnivaju institucije za zaštitu spomenika koje će te zakone onda provoditi koje su te zakone onda provodile te je time stvoren temelj za institucionalnu zaštitu spomenika u poslijeratnoj Hrvatskoj.

³⁰ MAĐARIĆ, 1954: 9

2. PRVE ZAKONSKE ODREDBE NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA KAO TEMELJ NOVOM KONZERVATORSKOM SUSTAVU NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Zakonska odredba je temelj svakog dobro organiziranog sustava. Kako bi sustav bolje funkcionirao, uporište mora naći u zakonskim odredbama. U poslijeratnoj Hrvatskoj su novi zakoni izuzetno važan temelj za dobru organizaciju jer u prijašnjim razdobljima, zakona ili nije bilo ili ga se nije dobro provodilo. Ovdje su doneseni sasvim novi zakoni u sklopu novoosnovane države. U ovog poglavlju ću obraditi tri važna zakonodavna dokumenta koja su se donijela u prvih pet godina nakon Drugoga svjetskog rata.

2.1. Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina (1945.)

Narodna vlast proglasila je 20. veljače 1945. godine *Odluku o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina*, koja se sastoji u šest članaka.³¹

U odluci stoji da se pod zaštitu države stavljaju svi predmeti od umjetničkog ili znanstvenog značaja, ali i predmeti od kulturno-povijesne važnosti: knjižnice, arhivi, muzeji, zgrade, javni spomenici, biste, slike itd. Po ulasku u oslobođeno područje, narodnooslobodilačka vojska trebala je preuzeti brigu o kulturnim i povijesnim predmetima i povjeriti ih stručnim osobama iz „prosvjetnih vlasti“ pojedinih federativnih jedinica.³² Također je zabranjen izvoz predmeta izvan granica Jugoslavije.

Ova odluka je postala osnovom za sve buduće zakone o zaštiti spomenika kulture u Jugoslaviji. Donesena je na kraju narodnooslobodilačke borbe, prije oslobođenja Jugoslavije, što ukazuje da je vlast imala volju za spašavanjem spomenika od ratnih razaranja.

2.2. Zakoni o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti (1945./1946.)

Dana 23. srpnja 1945. godine je donesen prvi *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti*. Zakon je predviđao da se u pojedinim republikama osnuju zemaljski zavodi za zaštitu spomenika kulture koji bi radili pod nadzorom i po uputama središnjeg zavoda u Beogradu,

³¹ Objavljena u Službenom listu Demokratske federativne Jugoslavije, 6. ožujka 1945. godine u Beogradu. (Broj 10, Godina I) Tog datuma odluka stupa na snagu. Potpisao povjerenik prosvjete Nacionalnog komiteta narodnog oslobođenja Jugoslavije, Edvard Kocbek.

³² KARAMAN, 1951: 152

*Vrhovnog instituta za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.*³³ Zakon također određuje da se propisi i zakoni primjenjuju na one kulturne spomenike i prirodne rijetkosti koji su pod zaštitom države.³⁴

Budući da je zakon imao neke nedostatke, donesen je novi, dopunjen i izmjenjen, *Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* 4. listopada 1946. godine. U odnosu na prvi zakon određene stavke su drugačije.

2.2.1. Decentralizacija

U zakonu iz 1946. godine je stavljen naglasak na decentralizaciju rada, bez izravnog nadzora središnjeg zavoda u Beogradu jer su se pojedini krajevi i dijelovi Jugoslavije razvijali u prošlosti odvojeno i u drugom smjeru, pa su povijesno i kulturno naslijeđe u pojedinim republikama jedna zaokružena cjelina. Drži se da je upravo iz navedenih razloga centralizacija bila neumjesna: „*Pored toga, praksa je pokazala da se uspješna zaštita spomenika može provesti samo u uskom dodiru i neposrednoj, dnevnoj kontroli samih spomenika iz blizog središta.*“³⁵ Na taj je način novi *Opći zakon*, brigu i zaštitu o spomenicima kulture predao republičkim zavodima za zaštitu i znanstveno proučavanje spomenika kulture. *Komitet za kulturu i umjetnost vlade FNRJ* u Beogradu³⁶ imao je dužnost uskladiti rad središnjih republičkih zavoda i pružiti im potrebnu pomoć.

2.2.2. Status spomenika

Zakon iz 1946. godine stavio je pod zaštitu sve pokretne i nepokretne kulturno-povijesne, umjetničke i etnografske predmete i prirodne rijetkosti, koji imaju karakter spomenika. U slučaju kada je teže odrediti neki predmet kao spomenik, na snagu stupaju svi propisi i zakoni od onog trenutka kada Zavod za zaštitu obavijesti vlasnika. Zavodi za zaštitu kulturnih spomenika i prirodnih rijetkosti sami su mogli odlučiti hoće li, te kako i kada provesti postupak stavljanja nekog predmeta pod zaštitu države. Svaka narodna republika mogla je pristupiti tom problemu ovisno o situaciji i potrebi.³⁷ Ovaj zakon je čvrst temelj na kojem se može razviti daljnja zaštita spomenika

³³ KARAMAN, 1951: 152

³⁴ KARAMAN, 1951: 153

³⁵ KARAMAN, 1951: 153

³⁶ Kasnije postaje Ministarstvo za nauku i kulturu vlade FNRJ.

³⁷ KARAMAN, 1951: 153

kulture. U prvom članku se utvrđuje da je znanstvena i estetska vrijednost spomenika proglašena općim narodnim dobrom, bez obzira na to tko je vlasnik spomenika i na čijem se posjedu nalazi. Tako je u drugoj Jugoslaviji otvorena težnja ka konzervatorskom pokretu.³⁸ Iz toga proizlaze načela prava raspolaganja sa spomenikom od strane vlasnika i ovlaštenja dana konzervatorskim organima države.

2.2.3. Inventarizacija i evidencija

U zakonu se spominje način stručne inventarizacije kojoj se pristupa kada je to moguće. Spomenici su sistematski stavljeni pod državnu zaštitu. Dok se ne ostvari inventarizacija, radi se pomoću evidencije spomenika u zavodima. Evidencija se imala usavršiti i nadopuniti iz literature, putnih izvještaja, bilježnica stručnog osoblja, zavoda kartoteka, fotografija, planova, crteža, novinskih članaka i arhivskih bilježaka. Zatim se evidencija trebala prenijeti na teren u skladu sa pravilnikom za čuvanje starina³⁹ i popisa evidentiranih spomenika koje su zavodi bili dužni dostaviti kotarskim narodnim odborima.⁴⁰

2.2.4. Vlasništvo spomenika

Vlasnik nepokretnog spomenika nije smio raskopavati, premještati, prepravljati, nadozidivati, restaurirati niti rušiti bez dozvole konzervatorskog zavoda koji je za taj spomenik bio nadležan. Zavod je mogao odrediti neposrednu okolinu spomenika unutar kojeg se bez dozvole nije smjelo ništa graditi ni mijenjati. Štetu po spomeniku morao je vlasnik popraviti o vlastitom trošku i prema uputama konzervatora. Konzervator je o svom trošku mogao poduzeti potrebite radove.⁴¹

2.2.4.1. Izvoz i prijenos pokretnih spomenika

Pokretni spomenici nisu se smjeli izvoziti iz jedne republike u drugu bez dopuštenja konzervatora. Izvoziti predmete koji imaju poseban značaj izvan granica republike bio je u načelu zabranjen. U iznimnim, opravdanim slučajevima, dopuštenje za izvoz moralo je dati Ministarstvo za

³⁸ KARAMAN, 1951: 154

³⁹ Pravilnik sastavljaju zavodi za sve povijesne gradove.

⁴⁰ KARAMAN, 1951: 153

⁴¹ KARAMAN, 1951: 154

nauku i kulturu FNRJ, koje izdaje dozvolu prema Zakonu. Zakonom iz 1946. donesene su odredbe za nadzor trgovine sa predmetima spomeničkog značaja i za zaštitu iskopina. Vlasnik predmeta spomeničkog značaja prethodno je morao ponuditi taj predmet na otkup javnoj ustanovi koju je imao odrediti nadležni konzervator. Konzervatorski zavodi mogli su izvoditi iskopavanja u svrhu znanstvenog istraživanja, odnosno za to ovlastiti ustanovu ili znanstvenog radnika. Državi je na raspolaganju stajala mogućnost otkupa zemljišta ili iskapanja na zemljištu te naknadu vlasniku radi prouzročene štete kako bi se olakšalo izvođenje iskapanja. Predmeti koji su nađeni prilikom iskapanja izvedenih na račun države imali su postati državno vlasništvo. Na prijedlog konzervatora, svi su se pokretni i nepokretni spomenici u svrhu pravilne zaštite mogli izuzeti iz vlasničkog prava uz naknadu u visini njegove vrijednosti. Odlukom suda se vlasniku predmet mogao oduzeti ako je bio pronađen u situaciji oštećenja, popravljanja ili pokušaja izvoza u inozemstvo.⁴² Zakonom su omogućene porezne olakšice vlasniku spomenika, no ukoliko prekrši zakon očekivala ga novčana kazna ili prisilni rad.⁴³

2.2.5. Suradnja s ustanovama

Opći zakon je ministarstvima prosvjete pojedinih republika daje ovlast da odrede koje će ustanove surađivati sa konzervatorskim zavodima na zaštiti spomenika (u Hrvatskoj je to *Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina*). Konzervatorski zavodi u Zagrebu, Rijeci i Splitu organizirali su u ožujku 1948. godine posebna povjerenstva koja su imala zadaću pregledati sve antikvarijate i popisati predmete sa značenjem spomenika. Antikvarijati su smjeli prodavati takve predmete samo uz ponudu za otkup muzeju ili galeriji, uz obavijest konzervatorskom zavodu, kako bi postojala evidencija gdje se nalazi. Dozvolu za izvoz moglo je dati Ministarstvo za nauku i kulturu, kako je to bilo propisano Zakonom.

U travnju 1949. godine je to Ministarstvo, na prijedlog središnjeg Konzervatorskog zavoda Narodne Republike Hrvatske i Ministarstva prosvjete u Zagrebu, imenovalo posebna povjerenstva za pregled predmeta za koje se tražila dozvola izvoza izvan granica FNRJ. Povjerenstva su činili stručnjaci iz muzeja i galerija. Postavljene su u sljedećim gradovima: Zagreb, Osijek, Split, Rijeka. Predmeti koji su imali značaj spomenika zadržavani su u zemlji, eventualno do drugačije odluke Ministarstva za nauku i kulturu u Beogradu. Kako bi se zaštitio rad na arheološkim iskapanjima, Ministarstvo je na prijedlog Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, krajem 1947. godine ovlastilo

⁴² KARAMAN, 1951: 154

⁴³ KARAMAN, 1951: 155

Arheološke muzeje u Zagrebu, Splitu i Puli te muzeje hrvatskih starina u Splitu da izvode iskapanja i ispitivanja na svojim područjima. Iskapanja su također mogle izvoditi znanstvene ustanove, Sveučilište u Zagrebu i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

2.2.6. Popravci

Popravke izvodi Konzervatorski zavod u suradnji s nekom posebnom ustanovom kao što je Zavod za restauriranje umjetnina koji djeluje u sklopu JAZU. Popravak pokretne baštine također je provodio Konzervatorski zavod, ali izravno samo u ograničenom broju slučajeva.⁴⁴ Ti su se radovi financirali iz saveznih i republičkih kredita. Prema planu obnove, popravljali su se spomenici stradali u ratu koji su bili od osobite važnosti ili su postavljali osobite konzervatorske probleme. U praksi je to izgledalo drugačije jer je broj građevina koje su čekale popravak ili adaptaciju u nove svrhe bio velik, pogotovo u Hrvatskoj gdje je bilo mnogo starih dvoraca i palača koji su dospjeli u „narodne ruke“. Konzervatorski zavodi provodili su zaštitu na način da su davali upute za rukovođenje tim građevinama, pokretali inicijativu za njihov popravak i sprječavali adaptacije koje bi naštetile karakteru i izgledu spomenika. Ministarstvo građevina davalo je upute svim projektantskim ustanovama i građevnim poduzećima u NR Hrvatskoj da ne izrađuju projekte i ne izvode radove na građevinama spomeničkog karaktera bez uputa i suglasnosti nadležnog konzervatorskog zavoda. Konzervator je građevinu mogao oduzeti ustanovi koja nije postupala prema pravilima. Ljubo Karaman je u to doba predložio osnivanje republičkog ili saveznog građevinskog poduzeća koje bi izvodilo radove prema uputama konzervatorskog zavoda.⁴⁵

2.3. *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti (1949.)*

Svaka Narodna Republika u prvim je poslijeratnim godinama samostalno donosila odluku o vlastitom zakonu o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti.⁴⁶ Sabor Narodne Republike Hrvatske tako je 18. listopada 1949. godine donio novi zakon u trideset i tri članka.⁴⁷

⁴⁴ KARAMAN, 1951: 155

⁴⁵ KARAMAN, 1951: 156

⁴⁶ KARAMAN, 1951: 157

⁴⁷ Objavljen u Narodnim novinama 22. listopada 1949. godine, tada zakon stupa na snagu.

Ovim zakonom se pobliže definiraju kriteriji za zaštitu predmeta. Ne zaštićuju se samo pojedini objekti već i skupine objekata, urbanističke i arhitektonske cjeline.⁴⁸ Narodni odbori prema odredbama tog Zakona postali su dužni pri donošenju propisnog plana odnosno pri izvođenju radova, uzeti u obzir prijedloge nadležnog zavoda za zaštitu (središnjem zavodu u Zagreb), a oni su bili pod okriljem Ministarstva prosvjete. Morali su paziti da se trgovi, sklopovi ulica ili same ulice u svojoj strukturi bitno ne mijenjaju i da se ne ruše blokovi zgrada.

Zavodi za zaštitu dalje donose odluku o tome koji su objekti od izričite važnosti i da budu pristupačni javnosti, bez obzira u čijem su vlasništvu, te ako nisu na mjestu gdje su dovoljno zaštićeni, mogli su biti premješteni privremeno u muzej, galeriju ili zavod. Osim arheoloških nalaza, koje dolaze na vidjelo povodom iskapanja na račun države ili iskapanja izvedenih na temelju odobrenja zavoda za zaštitu ili ovlaštenih muzeja, državno su vlasništvo također svi slučajni nalazi. Zakonom se određivao postupak prijave i nagrađivanja za pronalaženje i predaju takvih predmeta, pri čemu se vodilo računa o značaju predmeta i zalaganju onoga tko ga je našao da se on ne ošteti i sačuva. Zakonom je predviđeno i pravo vlasnika da uloži žalbu na odluku protiv svakog rješenja Zavoda za zaštitu. Žalba ne sadržava rješenje, već je konačnu odluku trebalo donijeti Ministarstvo prosvjete. Zakon je predviđao kazne za nepoštivanje zakonskih odredbi.⁴⁹

Zakon je definirao i zadaće zavoda za zaštitu spomenika kulture: predmete staviti pod zaštitu, voditi brigu o nekretninama (upisivanjem u zemljišne knjige) i evidenciju o spomenicima kulture. Spomenici, kao i prirodne rijetkosti, nisu se smjeli bez dozvole nadležnog zavoda dirati, uništavati ni na koji način mijenjati.⁵⁰

Vezano uz zakon o zaštiti spomenika, godine 1949. donesen je i *Zakon o narodnim odborima*. Osnovani zavodi za zaštitu spomenika kulture trebali su prema odredbama tog Zakona surađivati s narodnim odborima i dostavljati im popis najugroženijih i najvažnijih građevnih spomenika. Popravke je imao izvoditi narodni odbor prema uputama i uz nadzor nadležnog konzervatorskog zavoda.⁵¹ Ova dva zakona su vezana jedan uz drugi jer je vlast tada smatrala kako osnova za bolje očuvanje spomenika leži u suradnji stručnjaka sa lokalnim vlastima. Na to je i mislio Ljubo Karaman kada je govorio da se „*uspješna zaštita spomenika može provesti samo u uskom dodiru i neposrednoj, dnevnoj kontroli samih spomenika iz blizog središta*“.

⁴⁸ KARAMAN, 1951: 157

⁴⁹ KARAMAN, 1951: 157

⁵⁰ Zakon su potpisali predsjednik Sabora Narodne Republike Hrvatske, Karlo Mrazović, te tajnik Jure Franičević 19. listopada 1949. godine.

⁵¹ KARAMAN, 1951: 156

3. INSTITUCIJE I OSOBLJE U SUSTAVU ZAŠTITE SPOMENIKA NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE

3.1. Organizacija zavoda za zaštitu spomenika kulture

3.1.1. Osnivanje KOMZA-e

Na temelju *Odluke o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina*, Ministarstvo prosvjete u Zagrebu naredilo je osnivanje KOMZA-e u lipnju 1945. godine. Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina imala je zadaću organizirati zaštitu spomenika u Narodnoj Republici Hrvatskoj.⁵² Prvobitno je djelovala u sklopu *Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture*, a od 1946. godine je pod upravom Konzervatorskog zavoda NR Hrvatske.⁵³ U Hrvatskoj se ta suradnja ostvarivala preko *Komisije za sakupljanje i čuvanje kulturnih spomenika i starina*, koja je osnovana 1945. godine, a sastojala se od stručnjaka iz zagrebačkih muzeja, Državnog arhiva i Sveučilišne knjižnice. Oni su imali zadaću popisati i skloniti na sigurno mjesto sve predmete kulturnog značaja koji su došli u vlasništvo države nakon Oslobođenja. Godine 1950. posao oko sakupljanja je bio dovršen i predmeti su, ovisno o njihovom značaju, preraspodijeljeni u razne državne ustanove. Komisija je djelovala u Zagrebu na temelju odluke Ministarstva prosvjete od 14. srpnja 1947. godine kao pomoćni organ Konzervatorskog zavoda NR Hrvatske u Zagrebu. U Komisiji je članica bila Ana Deanović iz Konzervatorskog zavoda, a Mladen Fučić je bio predstavnik naručitelja. U njoj su stručnjaci popisivali pokretne spomenike privatnih vlasnika.⁵⁴

3.1.2. Zemaljski zavod za zaštitu prirodnih rijetkosti

Opći zakon iz 1946. godine dopuštao je pojedinim republikama da osnuju jedan jedinstveni zavod za zaštitu i znanstveno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti ili da osnuju dva zavoda; jedan za spomenike kulture, a drugi za prirodne rijetkosti. Tako je 25. siječnja 1946. godine osnovan *Zemaljski zavod za zaštitu prirodnih rijetkosti* Narodne Republike Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu. Istog dana utvrđeno je da dužnost Zemaljskog zavoda neposredno obnaša Konzervatorski zavod u Zagrebu ili njegove područne ustanove, Konzervatorski zavod u Rijeci i Konzervatorski

⁵² BALIĆ, 1975: 144

⁵³ VINAJ, VUJIĆ, 2012: 124

⁵⁴ KARAMAN, 1951: 155

zavod u Splitu.⁵⁵ Zadaća konzervatorskih zavoda bio je rad na zaštiti i popravku spomenika, usklađivanje potreba tadašnjeg doba naspram kulturne baštine, te proučavanje baštine.⁵⁶

3.1.3. Uredba iz 1948. godine

Na temelju Općeg zakona o zaštiti spomenika, Vlada Narodne Republike Hrvatske donijela je Uredbu 18. lipnja 1948. godine prema kojoj su na području NR Hrvatske zaštitu i znanstveno proučavanje spomenika kulture trebali obavljati Konzervatorski zavodi u Zagrebu, Rijeci i Splitu. Zavod u Zagrebu dobio je ulogu središnjeg zavoda, dok su Rijeka i Split postali podružni zavodi. Zavod u Rijeci bio je zadužen za područje Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotra, Zavod u Splitu za područje Dalmacije, a Zavod u Zagrebu za Zagreb, Karlovac, Bjelovar i Osijek, dakle za kontinentalnu Hrvatsku, kojim se od 1910. godine isprekidano bavilo Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.

Osnivanjem triju zavoda postignuto je da se svako mjesto moglo iz središta doseći za jedan dan. Sva tri zavoda obuhvaćala su područja posebnog značaja. Sjever Hrvatske se gledala kao zasebna cjelina jer je njezina umjetnost bila u dodiru sa srednjom Europom, Dalmacija se razvila pod utjecajem sredozemne kulture i Apeninskog poluotoka, a Hrvatsko Primorje i Istra su također držane zaokruženim cjelinama. Pravilnik je također odredio odnos zavoda u Splitu i Rijeci naspram zavoda u Zagrebu. Podružni zavodi su bili autonomni u svome radu i donošenju odluka. Središnji zavod imao je zadaću da usklađivati i pomagati radu podružnih zavoda. Središnji zavod u Zagrebu tako je trebao dobivati tromjesečni izvještaj i dostavljati opće upute drugim zavodima o postupanju sa spomenicima. U pravilniku se također predviđa da konzervatorski zavodi mogu svoj rad izvršavati preko pojedinih odjela. Tako je Konzervatorski zavod u Zagrebu uredio sljedeće odjele: zasšitno-upravni odjel, odjel za evidenciju i inventarizaciju, operativno-tehnički odjel, znanstveno-istraživački odjel i odjel za propagandu.⁵⁷

Uredbom iz 1948. godine bilo je određeno i da nadleženi konzervator može, uz odobrenje Ministarstva prosvjete, postavljati u pojedinim mjestima kao pomoćne organe stalne izaslanike i počasne konzervatore.⁵⁸ Nije postojala mogućnost veće decentralizacije zavoda, ali se nastojalo imati bliži i uži dodir sa svakim mjestom na terenu, zato su Uredbom predviđeni počasni

⁵⁵ KARAMAN, 1951: 153

⁵⁶ KARAMAN, 1951: 157

⁵⁷ FISKOVIĆ, 1951:185

⁵⁸ FISKOVIĆ, 1951:185

konzervatori i izaslanici. Osnivanje više zavoda bilo bi teško provodljivo jer bi tada rad bio raspršen u dijelove, bez pogleda u cjelinu. Decentralizacija je provedena tako da su izaslanici za Sjevernu Dalmaciju bili postavljeni u Zadru, u Poreču za Istru i u Osijeku za Slavoniju. Mreža počasnih konzervatora bila je predviđena po mogućnosti u svakom kotarskom i svakom važnijem povijesnom mjestu. Do 1950. godine imenovano je oko osamdeset počasnih konzervatora. Pravilnikom su bile određene zadaće počasnih konzervatora i izaslanika. Izaslanici su bili stručni stalni namještenici sa kvalifikacijom asistenta ili konzervatora. Njihova zadaća je bila da na području za koje su bili ovlašteni provode naloge direktora svog Konzervatorskog zavoda i da samostalno vode konzervatorske radove na terenu prema uputama koje trebaju dobiti od direktora. Počasni konzervatori bili su birani među poznavateljima spomenika kulture iz njihova područja i nisu bili državni službenici. Dužnost im je bila redovito izvještavati nadležne konzervatorske zavode o stanju i postupku na spomenicima, a morali su i obustavljati radove i zahtjeve kojima bi se spomenici mogli oštetiti ili ugroziti do konačne odluke nadležnog zavoda. Odluka je trebala biti donijeta u roku od deset dana.⁵⁹

3.1.4. Spajanje zavoda

Godine 1950. Ministarstvo prosvjete spojilo je oba zavoda u jednu ustanovu (Zemaljski zavod i Zavod za spomenike kulture).⁶⁰ Ljubo Karaman je držao da bi se prirodne rijetkosti trebale štiti u okviru samostalnog odijeljenja. Veza jednog i drugog viđena je u tome da se služe istim zakonom na koji se može osloniti njihov rad. Karaman je evocirao primjere iz drugih zemalja, kao što su Italija i Francuska, gdje su postojali zasebni zakoni za spomenike prirode i ljepote krajolika. U većini zemalja zaštitu su vodile dvije odvojene ustanove.⁶¹ Naime, zaštita prirodnih rijetkosti imala je značaj upravno-zaštitne ustanove, a ne znanstveno-istraživačke. Konzervatorski zavodi s druge strane su znanstveno istraživali povijesno-umjetničku baštinu. U Narodnoj republici Hrvatskoj arheološki muzeji proučavali su kulturnu baštinu prije dolaska Slavena na jug, etnografski muzeji pučku umjetnost i folklor, a muzeji za umjetnost i obrt umjetnički obrt. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti tada još nije osnovala Institut za povijest umjetnosti sa stručnjacima koji bi preuzeli rad konzervatorskih zavoda na proučavanju stare umjetnosti. Dok se to nije ostvarilo, konzervatorski zavodi u Hrvatskoj su morali jednako raditi na zaštiti povijesno-

⁵⁹ FISKOVIĆ, 1951:185

⁶⁰ KARAMAN, 1951: 153

⁶¹ KARAMAN, 1951: 153

umjetničkog spomenika i tako zadržati značaj povijesno-umjetničke ustanove. Takva ustanova je morala surađivati sa obrtnim, etnografskim, povijesnim i narodnooslobodilačkim muzejima, pa i postavljati stručnjake iz struka tih muzeja u svoje krilo.⁶²

3.2. Konzervatorski zavodi

3.2.1. Konzervatorski zavod u Zagrebu

Konzervatorski zavod u Zagrebu osnovan je 1946. godine, a naslijedio je Konzervatorski ured⁶³ i Hrvatski državni konzervatorski zavod. Nakon završetka rata, 1945. godine, bio je osmišljen Petogodišnji plan izgradnje za spomenike uništene ratnim razaranja. Zavod je reorganiziran 1948. godine kada su imenovani konzervatori koji su izdavali suglasnosti za radove na spomenicima na području Narodne Republike Hrvatske. Prvi ravnatelj Zavoda bio je Ljubo Karaman⁶⁴, sve do 1950. godine. Godinu dana kasnije vršitelj dužnosti je postao Ivan Bach. Milan Prelog je bio ravnatelj Zavoda od 1952. do 1954. godine, a od 1954. godine Zvonimir Turina. Osoblje Zavoda čine Ana Deanović koja je radila kao asistent vježbenik, Mladen Fučić je bio asistent konzervator, Greta Jurišić je bila konzervator. Radili su i drugi kao arhitekt Ivo Skokandić, Zlata Škrnjug i Tihomil Stahuljak. Andjela Horvat je radila kao savjetnica za konzervatorski zavod. Glavnim konzervatorom u Slavoniji i Baranji je odlukom Ministarstva prosvjete od 20. listopada 1948. godine bila imenovana dr. Danica Pinterović.⁶⁵

3.2.1.1. Vrsta i stanje spomenika

Spomenike na području Konzervatorskog zavoda u Zagrebu u najvećem su broju činili feudalni dvorci i crkveni objekti, no svi ti spomenici su uglavnom bili udaljeni od većih naselja ili jedni od drugih. Zato je bilo tek nekoliko gradova koji se mogu tretirati kao cjelina. Godišnje je Zavod svoj rad u investicijskim planovima usmjeravao na one objekte koji su bili najugroženiji.

⁶² KARAMAN, 1951, 154

⁶³ Konzervatorski ured je osnovan 1928. godine i radi do 1941. godine kada mijenja ime u Hrvatski državni konzervatorski zavod u Zagrebu.

⁶⁴ Ljubo Karaman je također bio ravnatelj Hrvatskog državnog konzervatorskog zavoda od njegova osnutka 1941. godine pa sve do 1946. godine.

⁶⁵ BALIĆ, 1975: 145

Radovi su bili financirani iz kredita državnih ustanova, sredstava crkvenih ustanova ili privatnika⁶⁶. Ovdje je bila riječ o spomenicima koji su prešli u državno vlasništvo i počeli služiti zdravstvenoj ili socijalnoj svrsi i na kojima je, osim onih hitnih popravaka, trebalo obaviti veće adaptacije u vezi s potrebama tog doba.

Velik broj spomenika bio je bez nadzora i izložen propadanju. Zavod nije bio u mogućnosti popraviti ni ono najnužnije zbog financijskih razloga, a glavni razlog je bio u tome što se njima nije znala buduća namjena, ali ni tko bi taj objekt preuzeo za daljnje uzdržavanje. Crkvene ustanove znale su same popravljati oštećene objekte, no na terenu za koji je zavod bio ovlašten postojao je i veliki broj vrijednih crkvenih objekata koji su bili napušteni. Glavni problemi u radu konzervatorskog zavoda u Zagrebu bili su problem određivanja prioriteta i pronalaska buduće namjene objekata, problem radne snage, građevinskog materijala i ograničenih kredita.⁶⁷

3.2.1.2. Poteškoće u radu zavoda

Na temelju Zakona o narodnim odborima, Zavod je za 1951. godinu razradio plan investicija za popravke spomenika po oblastima⁶⁸ svog teritorija u namjeri da ukloni poteškoće u radu. Na taj je način prebacio svu brigu oko organizacije radova na manje jedinice i odredio prioritet radova. U listopadu 1949. godine, Ministarstvo za nauku i kulturu FNRJ se obratilo Saveznom Ministarstvu građevina da od Savezne planske komisije postigne mogućnost određivanja prioriteta kod pojedinih važnijih spomenika kulture. Planska komisija Narodne Republike Hrvatske nije primila nikakve upute, tako da se 1950. godine to još uvijek nije moglo primijeniti.

U to su doba određeni republički ili savezni krediti za sljedeću budžetsku godinu, no odobreni su tek u lipnju ili srpnju. Tako su se u prvoj polovici godine mogli izvoditi neki manji radovi, dok se za veće radove morala čekati polovica godine kako bi se znao konačan iznos kredita. Tek se nakon otvaranja kredita moglo pristupiti konačnoj organizaciji poslova. Problem je nastajao kada su u toj polovici godine građevinska poduzeća već imala raspoređenu radnu snagu i druge zadatke pa nisu mogla samo tako preuzeti radove. Ukoliko su radovi započeli, znalo se dogoditi da krediti budu tijekom godine blokirani ili smanjivani. Zbog velike udaljenosti objekata (prijevoz i nabavka materijala), dolazilo je do teškoća na terenu. Prilikom popravka crkve svetog Marka u Zagrebu, došlo je do jednokratne pomoći Gradskog narodnog odbora kojem kredit nije nestao

⁶⁶ Vlasnika i korisnika objekta koji sami izrađuju popravke.

⁶⁷ JURIŠIĆ, 1951: 158

⁶⁸ Oblast je bila administrativna i teritorijalna jedinica u Jugoslaviji.

krajem godine, tako da su svi radovi mogli biti izvršeni i početkom godine. Dakle trebalo je naći način da se kredit troši i obračunava po dovršetku radova a ne obzirom na budžetsku godinu.

Kupnja građevinskog materijala planirala se prilikom planiranja investicijskih kredita. Za vrijeme izrade troškovnika i traženja materijala krediti su bili još u visini planiranih iznosa, a nacrti su izdrađivani na temelju podataka izmjerenih na terenu. U međuvremenu su neki krediti bili smanjeni pa su neki objekti ispali iz prvotnog plana, a ostalima je bio smanjujen opseg popravka. Svake godine planirali su se isti objekti ali sa višom svotom novca i većom potrebom materijala, jer su se oštećenja s vremenom povećavala. Ministarstvo prosvjete nije planiralo za popravke potreban materijal. Ministarstvo građevina nije vodilo nabavku materijala jer objekti nisu imali prioriteta. Zavod je često trebao neke posebne materijale, a oni su se teško dobivali i proizvodili, kao na primjer šindra.⁶⁹ Karakter nekih spomenika zahtijevao je, kako se tada tvrdilo, isključivo taj materijal, a već tada se on više nije proizvodio. Teško je bilo nabaviti i opeku koja je morala biti u posebnim dimenzijama i oblicima, ali ni kemikalije koje se nisu mogle unaprijed planirati jer je sve ovisilo o prirodi posla i zahvata.⁷⁰

Što se tičalo radne snage, većinu radova morao je organizirati Zavod pomoću građevinskih poduzeća, zbog potrebe pomoćnog materijala i skela. To su ujedno bili i radovi specijalnog karaktera pa su se poduzeća redovito ustručavala preuzimati radove s obrazloženjem da ne raspolažu stručnom radnom snagom. Radove u vlastitoj režiji bilo je teško organizirati jer je bilo teško naći osobu za nadzor, a osoblje Zavoda nije bilo u mogućnosti stalno obavljati nadzor. Bilo je prijedloga da se osnuje i radna skupina u okviru Zavoda, sa stalnim specijaliziranim radnicima, no to je iziskivalo povećanje osoblja u Zavodu, a osim toga zbog poteškoća kreditiranja i osiguranja materijala došlo bi u pitanje stalno zaposlenje radnika preko godine. Zato se držalo da bi bilo korisno da Zavod ima stalne i uvijek iste radnike, koji bi se onda specijalizirali za konzervatorske poslove, te eventualno u zimsko doba pomagali zavodima u Rijeci i Splitu. Međutim kod isplaćivanja tih radnika bilo je vrlo teško jer se konzervatorski radovi nisu mogu obračunati prema normama jer norme za takve radove nisu postojale niti su mogle postojati. Zato se rješenje vidjelo u tome da se umjesto radne skupine u Zavodu osnuje republičko ili savezno građevno poduzeće koje bi pomoću specijaliziranih radnika i građevinskih stručnjaka provelo popravke i adaptacije, a to poduzeće bi radilo prema uputama Zavoda, iako bi administrativno i operativno bilo potpuno samostalno. Popravci objekata koji se nalaze daleko od većih naselja predstavljalo su problem i za

⁶⁹ Šindrom je pokrivena drvena arhitektura i čitav niz arhitektonskih spomenika zbog vremenskih neprilika. JURIŠIĆ, 1951: 159

⁷⁰ JURIŠIĆ, 1951: 159

radnike i za osoblje Zavoda koji je imao obavljati nadzor. Rješenje se vidjelo u prebacivanju brige oko organizacije popravaka spomenika na oblasne narodne odbore, i u suradnji sa ostalim investitorima, tako da bi se popravak većega broja spomenika mogao provesti u kraćem vremenu. Također, stručnjaci iz Zavoda mogli su intenzivnije davati stručne savjete i obavljati nadzor nad radovima jer ne bi bili opterećeni borbom sa gore navedenim poteškoćama u radu.

Najosjetljivije radove trebao je voditi Zavod sa vlastitim kreditima, bili oni investicijski ili iz redovitog budžeta, a najbolje iz privremenih pomoći. Na taj način bi se stručnjaci iz Zavoda mogli intenzivnije posvetiti problematici svog rada.⁷¹

3.2.2. Konzervatorski zavod u Rijeci

Zavod u Rijeci osnovan je krajem 1946. godine odlukom prosvjetnih odjela Oblasnog narodnog odbora za Istru i Gradskog narodnog odbora Rijeka. Djelovao je na za području Riječke oblasti: Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara.⁷² Već u lipnju 1945. godine Ministarstvo prosvjete Hrvatske poslalo je asistenta Konzervatorskog zavoda u Zagrebu profesora Branka Fučića⁷³ i dr. Ferdu Hauptmana⁷⁴ da prouče, ustanove stanje i evidentiraju spomenike kulture u Istri. Rezultate svojega rada (izvještaji, snimke, skice, bilješke) su pohranili u Konzervatorskom zavodu u Zagrebu. Evidentirano je oko 1500 objekata. Budući da je bilo teže upravljati iz udaljenog Zagreba ali i izvoditi nužne konzervatorske zahvate, pala je odluka da se osnuje novi zavod za spomenuta područja. Godine 1947. Zavod u Rijeci počeo je samostalno djelovati. Sve do tada Konzervatorski zavod u Zagrebu davao je uvid u evidenciju za riječku oblast.⁷⁵

Organizacija Zavoda u Rijeci je bila sama po sebi složena. Naime, tamošnji Konzervatorski zavod bio je djelomično nasljednik *Zemaljskog konzervatora* u Puli.⁷⁶ Zavod u Rijeci u samom početku svog rada nije naslijedio ništa od svojih prethodnika, morao je akciju zaštite spomenika početi iz početka. Tek otprilike dvije godine nakon osnutka, Zavod nalazi ostatke

⁷¹ JURIŠIĆ, 1951: 160

⁷² PERČIĆ, 1951: 188

⁷³ Asistent Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i asistent Konzervatorskog zavoda u Zagrebu.

⁷⁴ Arhivist Državnog arhiva u Zagrebu.

⁷⁵ Konzervatorski zavod u Zagrebu stavio je Zavodu u Rijeci na raspolaganje uvid u rad na evidenciji prije osamostaljenja konzervatorske službe u Riječkoj oblasti.
PERČIĆ, 1951: 188

⁷⁶ Zemaljski konzervator u Puli bio je ogranak *Središnjeg povjerenstva* u Beču (za vrijeme Austro-Ugarske), odnosno Nadzorništva za starine i umjetničke spomenike u Trstu (iz vremena talijanske uprave).

arhiva iz Pule i djelomični arhiv počasnog konzervatora iz Poreča, te je dobio veći broj snimaka⁷⁷ istarskih spomenika od austrijske konzervatorske službe.⁷⁸ U sklopu zavoda se nalazila i knjižnica sa oko 1200 jedinica, kao i fototeka sa 2950 snimaka.⁷⁹

3.2.2.1. Vrsta i stanje spomenika

Spomenici na području djelovanja konzervatorskog zavoda u Rijeci, osim onih koji su očuvali i proučavali talijanski konzervatori⁸⁰, bili su zapušteni ili nagrđeni nepotrebnim dodacima ili uništeni ratnim razaranja. Nastojalo se da se radovi ne ograniče samo na spašavanje postojanja spomenika već da se na objektu obave ispitivanja kako bi se svi njegovi elementi mogli valorizirati i spomenik urediti, poštivajući sve faze njegova postojanja. Kada je to bilo moguće Zavod je nastojao da se objektima pronađe neka namjena kako bi sa svojim novim sadržajem i dalje živio i bio uzdržavan. Neki značajniji objekti kao što je rimska arena u Puli zahtijevali su redovito održavanje i njegu.⁸¹ Zavod je također morao obratiti posebnu pažnju na zaštitu i regeneraciju urbanističkih cjelina, od kojih se mnoge nalazile u kritičnom stanju zbog dotrajalosti objekata i nesuvremenih uvjeta života u njima te zbog posljedica razaranja u ratu.⁸²

3.2.2.2. Zadaće Zavoda

Rad Zavoda bio je usmjeren u tri pravca. Prva zadaća bila je prikupljanje i uređivanje iscrpne dokumentacije što je podrazumijevalo izradu arhitektonskih i fotografskih snimaka spomenika kulture za arhiv Zavoda. Stvorena inventarizacija i snimci trebali su služiti kao pripremni materijal za buduće zahvate na spomenicima. Urbanističke cjeline su posebno obrađivane jer ih je bilo mnogo⁸³: prvo se radila studija povijesnih podataka, pa izrada podloga (tlocrta mjesta koje je Zavod dao izraditi, odnosno dao reambulirati stare snimke). Snimci su na terenu su bili

⁷⁷ Zahvaljujući posredovanju konzervatorice prof. Zdenke Munk.

⁷⁸ Sjedište u Beču.

⁷⁹ PERČIĆ, 1951: 191

⁸⁰ Primjer rimske arene u Puli.

⁸¹ PERČIĆ 1956: 289

⁸² PERČIĆ, 1956: 290

⁸³ Godine 1959. u Istri je nabrojano trideset i osam urbanističkih cjelina; unutar njih nisu bili obuhvaćeni svi spomenici. Djelomično su prikupljeni podaci za općine Buje i Buzet te za Rovinj i Motovun.

upotpunjavani unošenjem spomeničkih objekata i spomeničkih zona, ucrtavajući sam razvoj grada na te podloge.⁸⁴ Nakon prikupljenih snimaka izrađivalo se stanje objekta i njegov opis. Zatim su bili obrađeni spomenički objekti, odnosno skupine spomenika pojedinačno na isti način. Tamo gdje je to bilo potrebno u vezi sa izradom urbanističkog plana, bili su obrađivani i pojedini prostori sa stanovišta njihova povijesnog i urbanističkog razvoja. Na taj način bili su obrađivani gradovi Pula, Rijeka, Motovun i Lovran. Obrada spomenika srednjovjekovnog slikarstva je također rađena sustavno tako da su snimljeni su svi objekti arhitektonski i fotografski a prikupljen je materijal za razradu i publikaciju tih spomenika.⁸⁵ Rad zavoda je od osnutka bio posebno usmjeren na pronalaženje, istraživanje i konzerviranje mnogobrojnih spomenika zidnog slikarstva u unutrašnjosti Istre. Ta su djela predstavljala istaknute primjere pučke umjetnosti, radove domaćih majstora, koji su u novom političkom sustavu upotpunjavali dotadašnju sliku umjetničke djelatnosti na tom poluotoku. Materijal se tada sustavno otkrivao, proučavao i, ukoliko je to bilo moguće, konzervirao. Isto tako se radilo i na mnogobrojnim pučkim plastikama kojima je bio potreban popravak, a Zavod još nije imao radione u kojima bi se mogli izvoditi manji konzervatorski zahvati. Neki spomenici pokretne baštine koji su koji su prepoznati kao važniji bili su popravljeni u restauratorskoj radionici JAZU u Zagrebu.⁸⁶

Drugi pravac rada se sastojao od samih konzervatorskih zahvata za koje su financijska sredstva u to doba bila nedostatna. Zato su bili određeni su prioriteti prema kojima su se trebali obavljati samo radovi najnužnije zaštite na onim spomenicima kulture koji su bili u najlošijem stanju, dakle izloženi propasti, koji su bili dotrajali, ili napušteni.⁸⁷ Konzervatorski rad na terenu se sve više afirmirao i u brojnim slučajevima se tražila izravna intervencija u obliku davanja sugestija, nadzora nad radovima ili u okviru zaštite odnosno očuvanja urbanističkih cjelina ili u okviru rada na pojedinačnim spomenicima. Zavod je poduzimao konzervatorske radove zaštitnog karaktera jer je samo za takve zahvate dobivao materijalna sredstva. Karakter tih zahvata bio je sljedeći: to su bili veći ili manji radovi u okviru zaštite ili u svrhu adaptacije nekog spomeničkog objekta, a većinom nisu mogli obuhvatiti potpuni konzervatorski zahvat tj. optimalno konzervatorsko rješenje pojedinog problema. Iz tog okvira se mogu izuzeti samo sustavni rad na konzerviranju spomenika

⁸⁴ PERČIĆ, 1959, 323

⁸⁵ PERČIĆ, 1959: 323

⁸⁶ PERČIĆ, 1956: 290

⁸⁷ PERČIĆ, 1956: 289

srednjovjekovnog zidnog slikarstva i zahvat na sklopu Eufrazijeve bazilike u Poreču.⁸⁸ Dvadeset i četiri je projekta bila su dovršena na objektima u cilju njihove zaštite.

Posljednja zadaća zavoda u Rijeci bilo je istraživanje i proučavanje umjetničkog materijala kojem do tada u struci nije bilo posvećeno dovoljno pažnje a kako bi se mogla upotpuniti dotadašnja slika razvoja umjetnosti u ovim krajevima.⁸⁹

Najveći problemi na koje je Zavod nailazio u svom radu bili su financijske prirode jer su sredstva bila premala, a nedostajalo je i stručnog kadra. Zavod u svom sastavu nije imao ni arhitekta ni restauratora. Zato je zavod koristio vanjske suradnike sa Arhitektonsko-građevinskog geodetskog fakulteta i Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Konzervatorskog zavoda u Zagrebu i Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu i drugih. Osim profesora Fučića i Ferde Hauptmana, Zavodu u Rijeci su pružili pomoć i brojni drugi stručnjaci iz Zagreba: Anđela Horvat iz Konzervatorskog zavoda, Ivan Bach suradnik Muzeja za umjetnosti i obrt, profesor Marcel Davila kao restaurator iz Etnografskog muzeja, Zdenko i Ksenija Vinski, kustosi Arheoloskog muzeja, Zlatko Kauzlarić i Antonija Nikolovski, studenti povijesti umjetnosti te Đurđica Kružić iz Muzeja Hrvatskog Primorja u Rijeci.⁹⁰ Na terenu je pak imenovano je dvadeset počasnih konzervatora za rad na terenu.⁹¹

3.2.3. Konzervatorski zavod u Splitu

Konzervatorski zavod sa sjedištem u Splitu bio je osnovan 1945. godine. Tokom 1944. i 1945. godine, Prosvjetni odjel Oblasnog odbora Dalmacije izdao je okružnim i kotarskim narodnim odborima tokom borbe, upute o čuvanju spomenika. Nakon povlačenja okupatora iz ove oblasti, 1945. godine, koja obiluje spomenicima, skupina intelektualaca objavila je u 62. broju *Slobodne Dalmacije* na Visu proglas u kojem je pozvala narod i njegove odbore da paze na svoju kulturnu i umjetničku imovinu. Zavod je nastavio rad nekadašnjeg *Konzervatorskog ureda za Dalmaciju* osnovanog 1913. godine i zajedno sa imenovanim počasnim konzervatorima preuzeo brigu o spomenicima.⁹² Djelovao je na područje čitave Dalmacije.

⁸⁸ PERČIĆ, 1959: 323

⁸⁹ PERČIĆ, 1956: 289

⁹⁰ PERČIĆ, 1951: 191

⁹¹ PERČIĆ, 1951: 191

⁹² FISKOVIĆ, 1951: 162

Ravnatelj Zavoda bio je Cvito Fisković. Do 1950. godine osoblje Zavoda činilo je nekoliko djelatnika. Ksenija Petrošić je radila kao asistent-konzervator, a povremeno je mijenjala ravnatelja, vršila nadzor nad kabinetom, vodila evidenciju spomenika te je također radila u komisiji za pregled predmeta za izvoz u inozemstvo. Nevenka Bezić je radila kao restaurator-pripravnik; uređivala je fototeku i knjižnicu Zavoda te je također radila evidenciju spomenika. Arhitekt Jerko Marasović je bio restaurator-pripravnik koji je vršio nadzor nad restauriranjem spomenika za koje je izrađivao nacрте. ⁹³

Administrativni službenici zavoda su obilazili većinu spomenika, a bili su u redovitom kontaktu sa narodnim odborima koji su im davali upute o tome kako očuvati spomenike. Zbog nedostatka stručnog osoblja, Zavod nije mogao provesti stručnu evidenciju spomenika. Tek su 1950. godine u organizaciji Prosvjetnog odjela Oblasnog narodnog odbora popisani svi pokretni spomenici, a u povjerenstvu su sjedili i službenici Zavoda.⁹⁴ Konzervatorski zavod je primjenjivao odluku koja je stajala u Zakonu o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti iz 1946. godine, prema kojem se predmeti nisu smjeli izvoziti u inozemstvo, niti iz jedne republike u drugu. Zavod je držao da umjetnine „*prenesene iz svoje sredine gube značaj i prestaju biti vjerni tumači prošlosti onako kao u svom kraju*“.⁹⁵ U gradovima u kojima su se nalazili „najznačajniji spomenici“⁹⁶ bili su izabrani povjerenici, tj. počasní konzervatori.⁹⁷ Tako je u Dubrovniku za počasnog konzervatora bio izabran Lukša Beritić⁹⁸, u Zadru Grga Oštrić⁹⁹, u Šibeniku Franjo Dujmović, u Korčuli Ante Jeričević, u Trogiru Mirko Slade-Silović, u Stonu Frano Vlasić, a u Hvaru Vicko Miličić.¹⁰⁰ Oni su izvješćivali Zavod o stanju spomenika područja za koje su bili zaduženi, upravljali su radovima, spriječavali štete na spomenicima i brinuli o održavanju veza sa narodnim odborima.¹⁰¹

⁹³ ŠUSTIĆ, 2015: 44

⁹⁴ FISKOVIĆ, 1951: 186

⁹⁵ FISKOVIĆ, 1951: 185

⁹⁶ Dubrovnik, Zadar, Šibenik, Hvar, Korčula, Trogir, Ston, Omiš i Starigrad.na Hvaru.

⁹⁷ Počasni konzervatori nisu stručnjaci zaštite spomenika no vrlo dobro poznaju lokalne spomenike.

⁹⁸ Lukša Beritić bio je povjerenik Konzervatorskog zavoda Dubrovnik.
ŠUSTIĆ, 2015: 45

⁹⁹ Grga Oštrić bio je ravnatelj Konzervatorskog ureda u Zadru.
ŠUSTIĆ, 2015: 45

¹⁰⁰ FISKOVIĆ, 1951:186

¹⁰¹ FISKOVIĆ, 1951: 187

3.2.3.1. Zadaće Zavoda

Glavne zadaće su mu bile tehničko uređivanje zavoda, popravak, briga, proučavanje i istraživanje spomenika.¹⁰² Glavna zadaća Zavoda bila je briga o spomenicima iz njegova djelokruga te obavještanje o njihovom stanju. Prednost kod popravka spomenika su imali oni koji su bili oštećeni u ratnim razaranjima. Konzervatori su upravljali spomenicima prema uputama Zavoda. Njihova skrb za spomenike je uvelike olakšala rad Zavoda u oblasti gdje je zbog velikog broja manjih umjetnina bilo teško nadzirati iz jednog središta sve starine. Počasni konzervatori imali su zadaću obavještavati Zavod o stanju svog djelokruga i sprječavati oštećivanje spomenika.¹⁰³

3.2.3.2. Suradnja Zavoda

Konzervatorski zavod u Splitu je surađivao sa turističkim radnicima jer je na području Dalmacije turizam prepoznat kao važan i u gospodarskom smislu. Zato je Zavod bio u kontaktu sa Privrednim odjelom Oblasnog narodnog odbora Dalmacije i s pojedinim turističkim odjeljenjima u gradovima. Također je bio u vezi s upravom Južnih brodogradilišta i odjelima za industriju i fiskulturu. Kako bi se spriječila nagla izgradnja koja nije uzimala u obzir okolni ambijent, Zavod se obraćao Predsjedništvu Vlade. Radi izrade regulacijskih planova, Zavod je bio u kontaktu i sa urbanističkim uredom u Splitu, Urbanističkim institutom i Projektantskim zavodom Narodne Republike Hrvatske, građevinskim odjelima, ministarstvima i ustanovama ne samo Hrvatske, već i Narodne Republike Srbije i Bosne i Hercegovine.¹⁰⁴ Zavod je također sudjelovao u spašavanju i uređivanju umjetničkih zbirki i arhiva. Godine 1946. je osnovan splitski gradski muzej, a gradska knjižnica je premještena u novu zgradu.¹⁰⁵

3.2.3.3. Edukacija

U konzervatorskom zavodu u Splitu su vrlo brzo shvatili da za očuvanje spomenika kulture nije bila dovoljna samo zakonska osnova već da se moralo poraditi i na obrazovanju građana. Do tada su povijesno-umjetnički spomenici bili uglavnom poznati samo užem krugu intelektualaca.

¹⁰² FISKOVIĆ, 1951: 162

¹⁰³ FISKOVIĆ, 1951: 162

¹⁰⁴ FISKOVIĆ, 1951: 178

¹⁰⁵ FISKOVIĆ, 1951: 182

Upravo iz tih razloga je bilo od velike važnosti učiniti spomenike poznatijima široj javnosti. Voditelj uprave Zavoda održao je u prvim poslijeratnim godinama niz predavanja na području Dalmacije¹⁰⁶, potom i u Zagrebu i Skopju, o djelima hrvatskih umjetnika i o značenju spomenika. Fisković je također održavao predavanja studentima povijesti umjetnosti Sveučilišta u Beogradu 1948. godine i nekoliko predavanja sindikalnim podružnicama. U tisku su često objavljivani članci i bilješke.¹⁰⁷ Administrativni službenici iz zavoda su održavali predavanja na tečaju za turističke vodiče u Splitu, te su vodili tečaj za muzejske djelatnike i konzervatora koje je organiziralo Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske u Splitu 1948. godine. Zavod je surađivao i sa filmskom industrijom kao što su poduzeća „Jadran“ koji su snimali radove na popravku spomenika kulture, ali i povijesne filmove na obali. Predloženo je i da se neke ulice u Šibeniku i Splitu imenuju prema umjetnicima kako bi njihova imena postala poznatija javnosti.

3.3. Restauratorska djelatnost

Restauratorski zavod Hrvatske osnovao je tek 1966. godine Konzervatorski zavod u Zagrebu.¹⁰⁸ Do tada restauriranje nije postojalo unutar zasebne ustanove već je bio organiziran u sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 1948. godine kao *Zavod za restauriranje umjetnina*. Glavna zadaća toga Zavoda bio je popravak predmeta i spomenika sa terena. Zavod je okupljao stručnjake za restauriranje slika, čišćenje kipova te za tekstil. Osnivanjem Restauratorskog zavoda u okviru Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1948. godine, splitske radionice 1954. godine pri Konzervatorskom zavodu u Splitu, potom i zadarske 1958. godine pri zadarskom odjelu JAZU-a bili su stvoreni temelji za sustavnu konzervatorsko-restauratorsku djelatnost u Hrvatskoj.

Konzervatorski zavodi usko su surađivali s Restauratorskim zavodom tako da je konzervatorski Zavod predlagao je za popravak spomenike ili predmete koji su bili od osobite važnosti ili ih je trebalo hitno treba popraviti (hitan zahvat), a restauratorski zavod je prema konzervatorskim načelima i namjeni predmeta određivao program njihova popravka.¹⁰⁹

3.4. Urbanistička služba i djelatnost

¹⁰⁶ U Splitu, Dubrovniku, Hvaru, Korčuli i Zadru.

¹⁰⁷ FISKOVIĆ, 1951: 185

¹⁰⁸ LUČIĆ, 1975:7

¹⁰⁹ KARAMAN, 1951: 155

Do osnivanja Urbanističkog zavoda grada Zagreba djelovao je Odsjek za regulaciju u sklopu Građevinskog odjela. Na Trećem redovnom savjetovanju urbanista Jugoslavije, održanom u svibnju 1954. godine na Orhidu, razrađen je prijedlog kako bi trebala biti organizirana urbanistička služba.¹¹⁰ Tada je istaknut prijedlog za osnivanje Urbanističkog savjeta i Udruženja urbanista. Drugi zaključci savjetovanja bili su usmjereni na usklađivanje urbanističkog planiranja s gospodarskim razvojem i na dugoročniji pogled koji su trebali imati. Nadalje, zaključeno je da urbanističku službu treba organizirati putem organa pri narodnoj vlasti te da uz predstavnika narodne vlasti, trebaju biti zastupljeni urbanisti-arhitekti, ekonomisti, tehnički stručnjaci i ostali. Rješavanje urbanističke problematike svodilo se na: provođenje urbanističke politike, pripremanje zakonodavstva, regionalno planiranje koordinacije svih institucija, te upravno administrativne poslove.¹¹¹ Urbanistička služba trebala bi voditi kadrovsku politiku te raditi na usavršavanju stručnjaka. Zaključno, bilo je potrebno i popularizirati urbanističku struku. Predloženo je i organiziranje Stručne komisije za urbanističko planiranje (SKUP), sastavljene od različitih stručnjaka. Kako stoji u izvještaju „*Savjet i njegove pojedine funkcije povezane su s društvenim planom s jedne o pojedinim resorima s druge strane...*“ te je „*usko vezan uz stručne urbanističke projektne organizacije*“.¹¹²

Godine 1956. je održana izložba na kojoj je predstavljen rad urbanista NRH.¹¹³ Urbanistička djelatnost u Jugoslaviji je, u ostvarenju svog petogodišnjeg plana, bila suočena s ekspanzijom gradnje. U toj situaciji, nije bilo moguće dočekati svaku gradnju s pripremljenom dokumentacijom i urbanističkim planom. Tada su bili istaknuti i budući zahtjevi koje je struka morala ispuniti poput organizacije, kadrova, zakona i prakse, sve do obrazovnog i teorijskog rada. Urbanistička djelatnost u Jugoslaviji je, u ostvarenju svog petogodišnjeg plana, bila suočena s ekspanzijom gradnje. U toj situaciji, nije bilo moguće dočekati svaku gradnju s pripremljenom dokumentacijom i urbanističkim planom.¹¹⁴

¹¹⁰ PETROVIĆ, 1954: 1

¹¹¹ Navedeni upravno administrativni poslovi: „*pružanje pomoći Narodnim odborima kod sastavljanja urbanističkog programa, organiziranje revizije kod društvene kontrole revitalizacije urbanistički planova, organiziranje arhiva svih urbanističkih planova i ostale dokumentacije*“
PETROVIĆ, 1954: 1

¹¹² PETROVIĆ, 1954: 1

¹¹³ N.N., 1955: 6

¹¹⁴ N.N., 1955: 6

Urbanistička služba u NR Hrvatskoj od 1945. do 1948. pripadala je u nadležnost Ministarstva građevinarstva NRH. Potom je od 1948. do 1951. godine pod upravom Ministarstvom komunalnih poslova.¹¹⁵ U Zagrebu je 1947. godine osnovan i *Urbanistički institut* 1947. godine u Zagrebu. Njegova je dužnost bila izrada urbanističkih planova, izdavanje lokacija i rad na znanstveno-istraživačkom području urbanističke djelatnosti te izdavanju publikacija i na kraju osposobljavanje urbanističkih kadrova.¹¹⁶ *Saveznom uredbom o generalnom urbanističkom planu* iz 1949. godine postavljene su glavne smjernice za urbanističke zahvate, no nisu bili doneseni potrebni propisi.¹¹⁷ Izrađivanje urbanističkih planova bila je zadaća Narodnih odbora, s time da republički organi izdaju svoju suglasnost.¹¹⁸

Dvije godine kasnije, 1951. godine, došlo je do osnivanja *Zavoda za urbanizam Narodnog odbora grada Zagreba*. Zavod za urbanizam naslijedi je *Biro za urbanizam* koji je djelovao samo devet mjeseci nakon čega je ukinut.¹¹⁹ „Svrha njegova osnivanja (Zavoda za urbanizam, op.a.) je organiziranje stručnih poslova urbanističkog planiranja, a zadatak mu je izrada regulacijskih i regionalnih planova Zagreba, analize i proučavanja urbanističkih problema grada i njegove okoline, te davanje stručnih mišljenja i savjeta za lociranje objekata, izgradnju i uređenje grada i okoline.“ Zavod za urbanizam Narodnog odbora grada Zagreba, bio je u sastavu gradske uprave.¹²⁰ Dio kadra došao je iz Urbanističkog instituta.¹²¹ Nedugo zatim nastupila je reorganizacija narodne vlasti te je ukinuto Ministarstvo za komunalne poslove i Savjet za građevinarstvo i komunalne poslove pa Zavod za urbanizam ostaje bez rukovodstva.¹²²

U međuvremenu je formirano i *Društvo urbanista* za čije je osnivanje inicijativa prihvaćena 1955. godine. Sudjelovali su predstavnici ekonomista, geodeta, geografa, građevinara i arhitekata te drugih urbanističkih organizacija iz Splita, Rijeke i Zagreba. Naglašeno je kako bi trebale biti zastupljene i ostale struke, posebice predstavnici likovnih umjetnosti. U Društvu

¹¹⁵ N.N., 1960: 3

¹¹⁶ PREMUŽIĆ, 1968: 7

¹¹⁷ N.N., 1956: 1

¹¹⁸ N.N., 1956: 2

¹¹⁹ BAKAL, 2007: 9

¹²⁰ Isto.

¹²¹ PREMUŽIĆ, 1968: 7

¹²² N.N., 1956: 1

arhitekata pojavila se sumnja da bi buduće novo društvo urbanista moglo paralizirati rad drugih stručnih društava.¹²³

Pokušavajući riješiti pitanja urbanizma, Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske osnovalo je *Odbor za urbanizam*.¹²⁴ Uz arhitekate i urbaniste, ekonomiste i djelatnike Sabora, član odbora bio je i ravnatelj Konzervatorskog zavoda ing. Rikard Marasović. Zadaci Odbora za urbanizam odnosili su se na organizaciju urbanističke službe, davanje mišljenja vezane uz propise, predlaganjem nacrtu zakona, donošenje pravilnika, odredbi i uputstava za urbanizam, izdavanje suglasnosti za urbanističke planove koje su predlagali narodni odbori, usmjeravanjem stambeno-komunalne politike, rješavanje žalbenih postupaka te osnivanje povjerenstava.¹²⁵ Dana 14. studenog 1955. godine osnovan je Urbanistički zavod grada Zagreba rješenjem Narodnog odbora Kotara Zagreba kao ustanova sa samostalnim financiranjem te je započeo s svojim radom u siječnju 1957. godine. Urbanistički zavod bio je odvojen od gradske uprave, time organizacijski mobiliniji i slobodniji.¹²⁶

¹²³ PETROVIĆ, 1955: 9

¹²⁴ N.N., 1956: 1

¹²⁵ Odbor za urbanizam osnovao je pet povjerenstava: Komisiju za regionalno planiranje, Komisiju za reviziju urbanističkih planova, Komisiju za zakonodavstvo, Komisiju za organizaciju urbanističke službe te problematiku kadrova i urbanističku propagandu, Komisiju za stambeno-komunalnu politiku; N.N., 1956: 1

¹²⁶ BAKAL, 2007: 9

4. ORGANIZACIJA SLUŽBI ZAŠTITE NA SAVEZNOJ RAZINI

4.1. Uloga *Saveznog instituta*

Savezni institut za zaštitu spomenika kulture osnovan je 6. rujna 1950. godine. U članku 1 Uredbe koju je sastavio predsjednik Instituta Vlado Mađarić piše da je osnovan „u svrhu unaprjeđenja rada na zaštiti spomenika kulture u FNRJ“. U članku 2 su određene glavne zadaće Saveznog instituta. Savezni institut stručno i znanstveno obrađuje pitanje vezana uz zaštitu spomenika kulture; usklađuje rad republičkih zavoda, pomaže im te može i sam obavljati istraživanja, iskopavanja i radove; organizira suradnju sa inozemnim ustanovama za zaštitu spomenika kulture.¹²⁷ Savezni je institut *Savjetu za nauku i kulturu FNRJ* bio dužan davati mišljenje i prijedloge za radove i istraživanja inozemnih stručnjaka. Imao je zadaću organizirati i uskladiti rad stručnih kadrova, promicati zaštitu spomenika i objavljivati znanstvene radove. Članak 3 nalaže da Saveni institut može imati stručne laboratorije i zbirke.¹²⁸ Rad na spomenicima kulture je rezultirao jednom već uvježbanom praksom, a i za same konzervatorske zahvate kao i za organizaciju službi se tada daju veća materijalna sredstva.¹²⁹

Savezni institut je prema Uredbi postavljen kao nadređen republičkim zavodima, što je prema mišljenju vodilo centralizmu. Postavljeno je pitanje može li takvo nametanje Saveznog instituta republičkim zavodima pomoći u radu i organizaciji zaštite spomenika ili kočiti njen rad.¹³⁰ Vlado Mađarić ukazao je na određene probleme u radu Instituta. Republički zavodi, držalo se, nisu mogli sami riješiti probleme. Što se tičalo analiza, ispitivanja, proučavanja problema zaštite, principa i metoda zaštite, Mađarić je držao da bi svaka ustanova i zaštitna služba radila istraživanja za sebe, došlo do rasipanja snaga i sredstava, pa je bilo praktičnije da tu zadaću preuzme jedna služba ili ustanova kao što je *Savezni institut*. Time bi ostale službe bile rasterećene i usmjerene na praktični rad i probleme zaštite spomenika na terenu.

¹²⁷ 1950-ih godina se stvaraju bolji odnosi sa stručnjacima iz područja zaštite spomenika iz inozemstva, kao što i naši stručnjaci putuju izvan granica i stječu iskustva.

¹²⁸ MAĐARIĆ, 1954: 108

¹²⁹ MAĐARIĆ, 1954: 9

¹³⁰ MAĐARIĆ, 1954: 108

4.1.1. Osposobljavanje stručnjaka

Mađarić je stavio naglasak na važnost osposobljavanja stručnjaka u zaštiti¹³¹ jer su se oni često u praksi i radu nalazili u situacijama gdje je za rješavanje problema bila bitna primjena kemije, fizike ili određenih instrumenata i aprata. Taj problem nije mogao rješavati svaki zavod ili svaka služba zasebno. To je bilo nemoguće iz materijalnih razloga jer je oprema laboratorija bila vrlo skupa, a i zato što je kapacitet takvih laboratorija bio takav da su mogli zadovoljiti potrebe cijele FNRJ. Mađarić je držao da je pogrešno da već postojeći laboratoriji preuzmu takve poslove jer su oni već radili u službi drugih institucija, fakulteta i raznih instituta. Oni su već imali svoje zadaće, a za probleme zaštite oni nisu odgovarali jer nisu imali neke od instrumenata ili aparata koji su bili neophodi, a kada bi i imali istraživanja bi bila rastepena po raznim laboratorijima i bilo bi nemoguće uskladiti i koordinirati rad. Zadaća *Saveznog instituta* bila je osposobljavanje stručnog kadra, organizacija i osposobljavanje laboratorija potrebnom opremom te briga o pravilnom ravijanju i funkcioniranju laboratorija.¹³² Takvom laboratoriju bila je potrebna i restauratorska radionica sa stručnim kadrom. Mađarić u ovom slučaju predlaže centralizaciju poslova.¹³³ Predložio je i osnivanje znanstvenih skupina: likovno-konzervatorske i arhitektonsko-konzervatorske. Njihova zadaća bila bi proučavanje spomenika.¹³⁴

Neki od ostalih prijedloga bili su osnivanje restauratorske škole, izdavačka djelatnost koja je trebala odudarati od problematike kojom se bavi Savezni institut, organiziranja odjeljenja evidencije i dokumentacije, te pravna služba koja je imala pratiti rad zaštitne službe u FNRJ.

4.2. Savjetovanja konzervatora Jugoslavije

Savjetovanja konzervatora Jugoslavije održavala se se svake dvije godine. Prvo je bilo u Splitu, 1953. godine, drugo u Ljubljani 1955. godine, a treće u Vrnjačkoj Banji 1957. godine.

¹³¹ Restauratori, konzervatori, arheolozi, povjesničari, povjesničari umjetnosti.

¹³² MAĐARIĆ, 1954: 109

¹³³ MAĐARIĆ, 1954: 110

¹³⁴ MAĐARIĆ, 1954: 111

4.2.1. Savjetovanje u Vrnjačkoj Banji

Treće savjetovanje konzervatora Jugoslavije¹³⁵ se održalo u Vrnjačkoj Banji od 7. do 12. listopada 1957. godine. Ono je važno jer se raspravljalo o organizaciji službi na saveznoj razini. Bilo je pristuno preko sedamdeset delegacija iz svih narodnih republika. To su bili ravnatelji zavoda za zaštitu spomenika kulture, stručnjaci konzervatori, arhitekti, povjesničari umjetnosti, slikari, arheolozi i tehnolozi. Domaćin savjetovanja bio je *Zavod za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture Narodne Republike Srbije* budući da se obilježavala deseta godišnjica od njegova osnivanja a i Savjetovanje se poklapalo sa tjednom muzeja u Jugoslaviji. Savjetovanje je otvorio arhitekt Dobroslav Pavlović.¹³⁶ Voditelji Savjetovanja su bili profesor sa Sveučilišta u Ljubljani, France Stèle, predsjednik *Savjeta za prosvjetu i kulturu Narodne Republike Srbije*, Draža Marković i tajnik *Sekretarijata za kulturu Narodne Republike Srbije*, Milorad Panić-Surep. Na Savjetovanju su održana dva predavanja¹³⁷ od kojih je ono Vlade Mađarića, ravnatelja *Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture* opisivalo organizaciju službe zaštite u FNRJ.¹³⁸

Vlado Mađarić je u svom izlaganju istaknuo potrebu raskidanja s administrativnim sustavom i uvesti decentraliziranjem zaštitu spomenika kulture. Zaštita spomenika trebala je biti povjerena svakoj Narodnoj Republici. Republički zavodi su pritom trebali dobiti najznačajniju ulogu. To je i dalje značilo da se svaka općina trebala brinuti o spomenicima i poduzimati potrebne mjere zaštite. Republički zavodi odlučivali su kako i na koji način će se provesti zaštita, na osnovi propisa i pravila koje donese savezni organ, koji je bio odgovoran za poslove obrazovanja i kulture. Učinkovito provođenje zaštite se trebalo prvenstveno temeljiti na poštivanju zakona jer se na taj način spomenik mogao nadzirati.

Mađarić je naglasio da je od izuzetne važnosti bilo da organi zaštite ne budu samo stručne, već i upravne ustanove. Svoje su funkcije republički zavodi mogli prenijeti i na organe općinske vlasti. Tako su općine mogle osnivati svoje vlastite općinske organe zaštite spomenike kulture. Takvi zavodi bi bili općinske upravne ustanove za općinu ili grad, ili za više općina. Zadaće tih ustanova bile su određene u pravilnikom prilikom osnivanja te naravno zakonima. One općine koje

¹³⁵ ZDRAVKOVIĆ, 1958: 121

¹³⁶ ZDRAVKOVIĆ, 1958: 121

¹³⁷ Na prvome je Nace Šumi, profesor iz Ljubljane, izlagao o *Značaju i potrebi organiziranja Društva konzervatorskih radnika Jugoslavije*. Na temelju njegove inicijative donesena je jednoglasna odluka cijeloga skupa da se dođe do osnutka Društva. Također su prihvaćena i pravila Društva koje je izradio inicijativni odbor, izabran na godišnjoj skupštini Saveza muzejsko-konzervatorskih društava FNRJ, održanoj u Zadru 1956. godine.

¹³⁸ ZDRAVKOVIĆ, 1958: 122

nisu željele osnivati posebne zavode za zaštitu spomenika kulture, u okviru narodnog odbora općine morale su postaviti inspektora za spomenike kulture koji je trebao obavljati poslove inspekcije i druge upravne poslove. Ti poslovi spadali su u nadležnost općinskog organa za poslove obrazovanja i kulture. Inspektori za spomenike mogli su biti samo oni koji su imali odgovarajuću stručnu spremu.¹³⁹ Republički zavod je uvijek mogao od općinskog organa zatražiti nadležnog inspektora, kao što je i sam mogao preuzeti i izvoditi poslove iz nadležnosti općinskog organa.

Vlado Mađarić je ustvrdio da su dotadašnji počasni konzervatori ili povjerenici zavoda radili dobrovoljno i njihova prava i obaveze nisu bile zasnivane ni na kakvim zakonskim odredbama. Nitko nije dakle bio obvezan poštivati ta pravila. Zato bi sada umjesto dobrovoljnog rada imali jednu obvezu koja se stavlja u dva okvira: uži je predstavljao općinski organ uprave koji je nadležan za poslove obrazovanja i kulture, a širi okvir se ticao zadaća općinskog organa vlasti. Za obavljanje tih poslova također je bila važna odgovarajuća stručna sprema.¹⁴⁰

Naglasak je u to doba stavljen i na decentralizaciju, tako da se konzervatorsko-restaurtorski poslovi što manje monopoliziraju od strane republičkog zavoda. Dakle konzervatorske poslove su mogli obavljati ateljeji i radionice kojese trebale biti osnivane, kao i druge ustanove, no morale su imati stručan kadar koji je prethodno dobio dopuštenje od republičkog zavoda. No rad se nije mogao izvoditi prije konzultiranja sa republičkim zavodom. Svaki zahvat se radio prema odobrenom projektu i s dozvolom.¹⁴¹

Tako su utvrđene tri vrste poslova u okviru organa zaštite. Prvi su stručno-znanstveni i studijski poslovi. Oni su se trebali sastojati od sustavnoga rada na znanstvenoj evidenciji spomenika (s naglaskom na stanje, stupanj i karakter ugroženosti), znanstvenoj stručnoj konzervatorskoj dokumentaciji (prema kriteriju ugroženosti i značaja spomenika), organizaciji svestrane zaštitne aktivnosti, sustavnom proučavanju, istraživanju i obrađivanju pitanja iz područja zaštite spomenika, naposljetku od odgovornosti za stanje u području zaštite. Upravni i inspekcijski poslovi imalu su zadaću stručnog nadzora nad cjelokupnom zaštitnom aktivnošću i nad sprovođenjem i izvršavanjem zakona, uputstava i propisa. Praktično-stručni i operativni poslovi su sami konzervatorski zahvati. Osim zavoda, mogli su ih obavljati i druge stručne ustanove, organizacije i fizičke osobe (stručnjaci).

¹³⁹ ZDRAVKOVIĆ, 1958: 125

¹⁴⁰ ZDRAVKOVIĆ, 1958: 125

¹⁴¹ ZDRAVKOVIĆ, 1958, 126

Postojala je potreba da se ustanovi savezno povjerenstvo za zaštitu spomenika kulture, kako bi se uskladio rad tih zavoda. To je pitanje koordiniranja poslova.¹⁴² Savjetovanje konzervatora ima i svoj stručni dio u kojem se obilaze i upoznavaju konzervatori i objekti na kojima su izvršeni konzervatorski zahvati. Osim samog obilaska, detaljno i stručno je objašnjena zaštita odnosno radovi na spomenicima te kako su rješeni određeni problemi. Usvojeni su zaključci koje je sastavilo posebno izabrano povjerenstvo. Odabrano je pet članova *Društva konzervatorskih radnika Jugoslavije*. Ostalih šest članova imali su biti poslanici iz republičkih podružnica kada one budu osnovane. Upravni odbor činili su Ivan Zdravković, Cvito Fisković, Vlado Mađarić, Šefik Bešlagić, Drago Komelj, a Nadzorni odbor Zvonimir Turina, Edo Turnher i Svetislav Mandić. Istaknuta je važnost da se usvojena pravila što prije predaju nadležnom državnom organu, kako bi Društvo moglo što prije započeti sa radom.¹⁴³

¹⁴² ZDRAVKOVIĆ, 1958, 126

¹⁴³ ZDRAVKOVIĆ, 1958: 128

5. PRAKSA

5.1. Stanje spomenika nakon Drugog svjetskog rata i uzroci propadanja

Spomenici na području Istre i Hrvatskog Primorja bili su u očima poslijeratnih konzervatora mnogobrojni i raznoliki po svom karakteru. Također se isticalo da su zbog posebnih političkih prilika u prethodnih pedeset godina otkako su se u modernom smislu proučavali, bili nejednako tretirani. Dotadašnji konzervatori, kako se rijetko isticalo, nisu obraćali podjednaku pažnju na spomenike svih vrsta. To se dogodilo na primjer sa rimskom arenom u Puli koju su talijanski konzervatori uredili i konzervirali, baziliku u Poreču istražili i očistili od kasnijih preinaka i popravili palače venecijanskog tipa iz XV. stoljeća, a nisu obraćali dovoljno pažnje zaštiti čitavih urbanističkih cjelina ili pojedinačnim skromnim i pučkim spomenicima u gradićima istarske unutrašnjosti. Ti spomenici su u većini slučajeva ostali zpušteni ili nagrđeni lošim preinakama i dodacima. Pred takvim problemima se našao zavod od svog osnutka.¹⁴⁴ Zavod u Rijeci je donio odluku da će prvotno intervenirati samo na onim spomenicima kojima je intervencija najnužnija jer su najviše izloženi propasti. No osim pojedinačnih spomenika, Zavod je stavio naglasak na očuvanje urbanističkih cjelina.¹⁴⁵

U Dalmaciji, uzroci zpuštanju i propadanju su uglavnom bili isti kao i u drugim krajevima Hrvatske. Isticano je da prijašnje uprave nisu vodile dovoljno brige o spomenicima kulture, nisu ih popravljale ni uzdržavale. Prema mišljenju Cvite Fiskovića, trebalo je uzeti u obzir da je zemlja „*dugo bila pod tuđinom, koji je zapostavljao svaki izraz naše kulture*“.¹⁴⁶ U Dalmaciji su nagrđivani starinski sklopovi povijesnih gradova kako bi se ustupilo mjesto stambenim zgradama ili višekatnicama trgovačkih poduzeca. No vlasti su za to i dalje izdavale građevinske dozvole. Takvim izgradnjama su se nagrđivala pročelja i utjecalo se na regulacijske planove novih gradskih četvrti. Skraćivale su se ulice i sužavali trgovi ne uzimajući u obzir ambijent. Pojedini vlasnici spomenika su u spomeniku vidjeli samo materijalnu vrijednost koju su unovčavali. Nagrđivali su svoje zgrade i osobito prizemlja koja su adaptirali u prostore za prodaju ili usluge. Područje Dalmacije je bio dobar primjer za prikaz obnove i čuvanja spomenika budući da su mnoge cjeline bile uništene ratnim razaranja i nebrigom. Najprije se pristupilo popravku i restauriranju spomenika koji su bili oštećeni u ratu. Zbog nedostatka stručnjaka, restauratora i radionice, popravljali su se uglavnom

¹⁴⁴ PERČIĆ, 1956: 289

¹⁴⁵ PERČIĆ, 1956: 189

¹⁴⁶ FISKOVIĆ, 1951: 162

arhitektonski spomenici, građevine sa ukrasima, dok se pokretna baština štitila od daljnjeg propadanja.¹⁴⁷ Gradski narodni odbor (Građevinsko povjerenstvo) surađivao je s Konzervatorskim zavodom u Splitu oko planiranih radova i čišćenja grada od ruševina. Kao prioritet su se našli urbanistički i arheološki radovi oko Dioklecijanove palače. Zavod je držao da prvotno treba očuvati i očistiti Palaču, a kasnije obnavljati pojedine dijelove.¹⁴⁸

5.2. Konzervatorske intervencije

5.2.1. Akcije čišćenja spomenika

Nakon rata je rad zavoda bio usmjeren na čišćenje spomenika. U izvještajima Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju stoji veliki broj takvih zahvata. To su uglavnom bili radovi čišćenja s manjim popravcima na spomenicima koji su stradali u ratnim razaranjima.¹⁴⁹ Na području zaštite spomenika u Hrvatskoj, mnogi broj objekata je prošao tzv. „čišćenje“ spomenika; odstranile bi se recentne pregradnje i nadogradnje koje nagrđuju spomenike. Odstranjeni su dućani koji su se smjestili kod Željeznih vrata, zatim oni na Trgu 22. studenog 1882. uz gotički kaštel, zidovi i podrumi palače te srednjovjekovne kuće u starom dijelu grada.

Daleko najopsežniji radovi izvođeni su na Dioklecijanovoj palači u Splitu. Radovi su započeli raščišćavanjem zgrade bivšeg benediktinskog samostana svete Eufemije uz sjevernu pročelje Dioklecijanove palače.¹⁵⁰ Konzervatorski zavod za Dalmaciju popravio je porušeni zid temenosa i uličnog trijema uz sjevernu stranu Dioklecijanovog mauzoleja. Zid je podignut u istoj visini (na visini oko jednog metra) te je zidan na isti rustični način, a tamo gdje su bili redovi antikne opeke umetnuta je nova. Na istočnoj strani temenosa bio je restauriran donji dio niša, također prema onim ranijima. Na zidu su pronađeni ulomci vijenaca s kriptoprta i mauzoleja. Podizanjem toga zida je označen smjer nekadašnje ulice, od koje je mauzolej otada bio vidljivije odijeljen.¹⁵¹ S unutarnje strane Srebrnih vrata bio je postavljen nadvratnik s rasteretnim lukom,

¹⁴⁷ FISKOVIĆ, 1951: 163

¹⁴⁸ FISKOVIĆ, 1951: 166

¹⁴⁹ PRELOG, 1954: 35

¹⁵⁰ FISKOVIĆ, 1951: 143

¹⁵¹ FISKOVIĆ, 1951: 143

kamen s udubinama za vratnice i zid nad svime time. Novi dijelovi bili su isklesani po uzoru na one koji se nalaze na Željeznim vratima.

Nastavilo se čišćenje podruma Palače¹⁵²: otkriven je podzemni hodnik i šest četvornih presvođenih prostorija koje su bile zatrpane zemljom i otpacima. Profesor statike Vladimir Juranović je pregledao Palacu te su prema njegovim uputama učvršćena mjesta koja bi se mogla srušiti, ali tehnička sredstva ne dozvoljavaju da se kuće građene nad podrumima osiguraju. Zbog kiše i neuredne kanalizacije oštećivali su se antikni svodovi, koji time tanje, a bilo koji potres ili nezgoda mogli su ugroziti kuće nad njima.

5.2.2. Poslijeratna obnova pojedinačnih spomenika

5.2.1.1. Šibenska loža

U Šibeniku je nakon Drugoga svjetskog rata napravljen popravak gotičke-renesansne katedrale sv. Jakova na kojoj su radili Juraj Dalmatinac i Nikola Firentinac. Ugrožena je statika katedrale a zbog pritiska vode južnom zidu glavnog broda pojavile su se izbočine. Ti dijelovi su podrupijeti drvenim skelama dok se nije krenulo u opsežne radove. U travnju 1949. godine sastavljeno je povjerenstvo konzervatora, arhitekata i statičara pregledala katedralu i podnijela izvještaj Ministarstvu prosvjete.¹⁵³ Arhitekt Harold Bilinić je izradio detaljne arhitektonske snimke 1947. godine. Suradivao je tada sa statičarom inženjerom Jerkom Ferićem. Oni su od 1954. do 1963. godine radili na konstrukciji sakristije.¹⁵⁴

Gradska loža u Šibeniku iz XVI. stoljeća (koja se nakon 1945. stalno naziva Vijećnica) bila je rezorena bombardiranjem gotovo do temelja. Nalazi se na sjevernoj strani trga čiju južnu stranu zatvara katedrala sv. Jakova. Na tom trgu je ostao prazan prostor, pa se je postavilo pitanje ispunjenja tog prostora. Konzervatorski zavod je odlučio podići iznova Vijećnicu koja je odgovarala tom prostoru i dimenzijama i formama, a to ne bi mogla niti jedna druga zgrasa novijeg stila.¹⁵⁵ Tada je utvrđeno da faksimilski rekonstruirati Vijećnicu nije predstavljalo problem budući da su postojali nacrti i snimci zgrade.¹⁵⁶ Arhitekt Projektantskog zavoda Harold Bilinić je snimio ostatke i

¹⁵² Čišćenje podruma kreditima je financirala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

¹⁵³ FISKOVIĆ, 1951: 12

¹⁵⁴ CICARELLI, 1979/1982: 224

¹⁵⁵ FISKOVIĆ, 1951: 173

¹⁵⁶ PRELOG, 1955: 43

pomoću starih fotografija¹⁵⁷ napravio detaljan nacrt Vijećnice prema kojemu je napravljena rekonstrukcija.¹⁵⁸ Betonom je učvršćena stijena uz koju je zgrada zazidana. Provedena je izolacija od stijene, zatim je počelo zidanje zgrade iz temelja. Pri proučavanju slomljenih stupova na prvome katu se je utvrdilo da su oni prvotno izloirani a da je tek zatim sagrađen prostor između njih i u njima otvoren niz prozorskih otvora. Na taj način je rastvorena *loggia* prvog kata i pretvorena u prostoriju. Arhitektonske detalje kao što su glavice, stupovi i kameni ukras su izveli klesari prema ranijim uzorcima. Također je bilo bitno da zgrada ponovo dobije funkciju. Zato je umjesto kamenog zida između stupova na prvome katu postavljeno staklo umetnuto u željezne okvire. Unutrašnjost Lože, nakon preinaka koje je doživjela u XIX. stoljeću, prema mišljenju konzervatora više nije imala posebne umjetničke vrijednosti, pa je odlučeno da se preuredi prema suvremenim potrebama.¹⁵⁹

5.2.3. Zaštita urbanističkih cjelina

U ratu su bili ugroženi i pojedinačni spomenici i urbanističke cjeline. Velike zadaće su stavljene pred zavode koji su se nalazili u početku svoje organizacije koje se tek počinju razvijati. Uz to zavodima je, kako je rečeno, nedostajalo materijalnih sredstava i stručnog osoblja. Takvom načinu konzerviranja pristupilo se bez dovoljne prethodne analize, dokumentacije, arhitektonskih i fotografskih snimaka i ispitivanja. Spomenike se nije nadziralo u kontinuitetu, tako da je većina zahvata imala karakter hitnog spašavanja, a ne dugoročne studiozne zaštite. Milan Prelog je držao da ipak nije trebalo podcjenjivati takav rad jer mu se činilo logično prvo spašavati one spomenike koji su bili najugroženiji.¹⁶⁰ Prelog je istaknuo da je važna bliska suradnja konzervatorskih zavoda i urbanističkih instituta, kao što su to naglašavali konzervatori a zaključci su doneseni na Prvom savjetovanju arhitekata FNRJ koje je održano u Dubrovniku 1950. godine. To je podrazumijevalo izradu regulacijskih planova na temelju solidne dokumentacije. U teoriji su rješenja bila solidna, no u praksi je dolazilo do propusta.¹⁶¹

¹⁵⁷ FISKOVIĆ: 1951: 173

¹⁵⁸ Nacrte i fotografije šibenske Vijećnice je arhitekt Harold Bilinić objavio u siječnju 1949. godine u reviji Ministarstva građevina FNRJ „*Naše građevinarstvo*“

¹⁵⁹ FISKOVIĆ, 1951: 148

¹⁶⁰ PRELOG, 1954: 36

¹⁶¹ PRELOG, 1954: 37

5.2.3.1. Poslijeratna obnova Zadra

Za takav slučaj je najbolje spomenuti primjer obnove Zadra o kojem je pisala povjesničarka umjetnosti Antonija Mlikota. U Zadru je nakon Drugoga svjetskog rata oko 80% građevina bilo oštećeno ili uništeno, osobito u povijesnoj jezgri.¹⁶² Razdoblje obnova započelo je ulaskom narodnooslobodilačke vojske 31. listopada 1944. Nakon toga su osnovani gradski odbori kako bi se u grad što brže vratio život. Mlade Koritnik je u to doba bio imenovan povjerenikom za prosvjetu i kulturu, dok su Stjepan Gunjača i Ante Kitarović spašavali spomenike. Najprije je stvoren popis spomenika.¹⁶³ Povijesna jezgra podijeljena je u zone. Od 1944. do 1947. godine napravljeni su prvi građevinski i konzervatorski zahvati u povijesnoj jezgri. Rekonstruirani su Gradska Loža, crkva i samostan sv. Frane, crkva sv. Stošije, ostaci antičkih vrata, crkva sv. Ilije, crkva sv. Petar Stari i sv. Andrija, crkva sv. Marije, palača Prefektura, crkva sv. Lovre i Vela straža. U to su se doba istaknule dvije osobe koje su znatno pridonijele poslijeratnoj obnovi Zadra. Arhitekt Josip Kodl donosio je važne odluke o rušenju zgrada u povijesnoj jezgri, a Zvonimir Požgaj je bio šef Projektantskog odjela Gradskog građevinskog poduzeća Obnovitelj u Zadru.¹⁶⁴

Godine 1945. napravljen je idejni regulacijski plan Zadra u Ministarstvu građevina Narodne vlade Republike Hrvatske. Zanimljivo je da je Gradski narodni odbor dao tiskati plakate koji su bili polijepljeni po gradu kako bi privukli građane da pogledaju plan na izložbi. Na sastanku urbanista, koji je održan nedugo nakon, sudjelovali su i građani koji su držali da porušene zgrade treba ponovno podići. Godinu dana poslije donesen je novi regulacijski plan kojim je grad podijeljen u zone zelenim površinama. U osnovi je taj plan sadržavao izvorni plan ulica u povijesnoj jezgri, a zgrade nisu trebale biti više od dva kata. Taj plan ipak nije usvojen, pa je tako Zadar gotovo sedam godina bio bez regulacijskog plana.¹⁶⁵ Za to vrijeme su obnovljene mnoge kuće i zgrade u povijesnoj jezgri. Ipak šest godina nakon svršetka rata Zadar je i dalje bio u razorenom stanju. U to vrijeme se najviše radilo na uklanjanju ruševina, obnovi zgrada i izgradnji novih objekata izvan povijesne jezgre.¹⁶⁶ U povijesnoj jezgri su mnoge zgrade bile adaptirane, a neke i bespravno izgrađene.

¹⁶² MLIKOTA, 2013: 46

¹⁶³ MLIKOTA: 2013: 44

¹⁶⁴ MLIKOTA, 2013: 70

¹⁶⁵ MLIKOTA, 2013: 88

¹⁶⁶ MLIKOTA, 2013: 89

Godine 1952. raspisan je natječaj za regulacijsku obnovu Zadra, no samo za područje povijesne jezgre. Prikupljeni su svi podaci i zgrade su podijeljene u tri kategorije. Nijedan projekt nije bio prihvaćen, pa je 1955. zadaća bila povjerena arhitektu Brunu Miliću. Gradske vlasti naposljetku nisu službeno prihvatile ni taj plan. Podizane su nove zgrade ne uzimajući u obzir ambijent i povijesne građevine koje su niže gradnje. Mlikota piše o „ideji meandarske izgradnje“ koja nije bila u tradiciji izgradnje zadarske arhitekture i drži da je došlo do vrste nesporazuma.¹⁶⁷ Ipak, ona drži da je pristup obnovi Zadra bio ispred svog vremena i da je shvaćena ideja povijesne cjeline, koji se obnavlja modernom izgradnjom ali ipak čuvajući starije spomenike i poštujući antički raster ulica. Ipak, Antonija Mlikota drži da su puno veći utjecaj na obnovu Zadra imali Projektni biro Donat i projektni biro Rašica i Bartolić. Godine 1959. raspisan je novi natječaj koji se bitno razlikovao od onog iz 1953. jer mu je nedostajala urbanistička i arhitektonska usklađenost.¹⁶⁸

5.2.3.2. Primjer Poreča i Rijeke

Od većih projekata konzervatorskih zavoda nakon 1945. valja spomenuti i rekonstrukcijske, restauratorske i obnoviteljske radove u povijesnim jezgrama Poreča i Rijeke. Poreč je uglavnom sačuvao izvorni rimski raster s nepravilnim dodacima iz srednjega vijeka. Tijekom bombardiranja u potpunosti su uništeni neki blokovi, a zgrade su gotovo sve oštećene ili razrušene. Nakon rata htjelo se izbjeći gradnju novih objekata izvan grada jer bi tako povijesna jezgra ostala zapostavljena. Godine 1953. Konzervatorski zavod u Rijeci je zato dao napraviti geodetsko snimanje povijesne jezgre grada, potom je izrađen urbanistički plan. Tako su oštećeni objekti bili popravljani i prenamijenjeni, dok su na mjestima porušenih objekata izgrađeni novi. Zbog nedostatka materijalnih sredstava konzervatorski zahvati su se odvijali vrlo sporo. Iste 1953. godine popravljeno je tek nekoliko krovova i učvršćeno nekoliko pročelja. No time su samo privremeno riješeni problemi, dok nisu nađena znatnija sredstva za ozbiljnije konzervatorske radove. Međutim pomak je napravljen 1954. godine kada su dvije ugrožene palače na glavnom trgu (jedna barokna i jedna gotička), demontirane i nanovo podignute na temelju detaljne dokumentacije, numeracije kamena s pročelja i snimaka. Te su palače adaptirane u stambene svrhe, pa su se u njima našla četiri stana. No najveći broj objekata u Poreču nije se mogao spasiti. U izvješćima toga doba

¹⁶⁷ MLIKOTA: 2013: 328

¹⁶⁸ MLIKOTA, 2003: 338

zaključeno je da ukoliko se ne nade materijalna sredstva na njihov popravak, oni će biti izloženi rušenju.

Rijeka je također imala povijesnu jezgru, no za razliku od Poreča, prema mišljenju poslijeratnih nadležnih konzervatora nije sadržavala veći broj objekata spomeničkog karaktera. Riječka jezgra bila je shvaćena kao slika pučkog grada trgovaca i obrtnika, s malim i uskim ulicama i trgovima. Objekti su bili oštećeni u ratnim razaranjima. Kao u Fiskovićevoj Dalmaciji, konzervatori su se odlučili za čuvanje vanjske ovojnice povijesnih građevine. Zato je vanjske ljske tih objekata trebalo zadržati, dok su u unutrašnjosti ti objekti trebali poslužiti za stanovanje. U tu je svrhu napravljen plan prema kojem se mogla pripremiti asanacija i zadržati povijesni izgled.

Spomenici u Istri i Hrvatskom Primorju također su bili razoreni u ratu, bili su oštećeni i nalazili se u lošem stanju. Bilo je stotinjak takvih spomenika. Rad Zavoda u Rijeci se upravo iz tih razloga usredotočio na popravak uništenih spomenika. No neki od spomenika bili su osuđeni na propadanje jer je bilo nemoguće u kratkom roku popraviti značajan broj oštećenih spomenika kulture.

5.3. Konzervatorska načela

Slični su principi na temelju kojih se razvila konzervatorska služba u Hrvatskoj onima koji su početkom XX. stoljeća dominirali u Europi. Usvajanje principa „Konzervirati, a ne restaurirati“ posljedica je reakcije protiv restauriranja spomenika. Počelo se cijeniti očuvanje svih povijesnih slojeva. Međutim, nakon Drugoga svjetskog rata u Europi je došlo do hitne potrebe rekonstrukcija koje su izlazile iz okvira strogih konzervatorskih i konsolidacijskih principa.¹⁶⁹

Cvito Fisković 1950. godine piše o dužnostima konzervatora i o načelima prema kojima oni trebaju djelovati. Prema Fiskovićevu mišljenju dužnost konzervatora bila je „*da uvaži suvremene potrebe ovih živih mjesta i da ih uskladi s historijskim ambijentima*“. Držao je da konzerviranje više nije bilo u razvojnoj fazi i da je pet godina nakon svršetka rata bilo jasno prema kojim principima moraju djelovati. Fisković se ogradio od restauriranja spomenika jer se tako na lažan način opisuje određeno povijesno razdoblje, a u Hrvatskoj je tada bila bitna obnova spomenika na način da ih se zaštiti od daljnjeg propadanja. Također je držao da su konzervatori vidjeli da je svaki spomenik slučaj za sebe i da se ne mogu uvijek primjenjivati u potpunosti Viollet-le-Ducova ili Ruskinova načela. Fisković je zato inzistirao da je potrebna suradnja što

¹⁶⁹ PRELOG, 1955: 33

većega broja stručnjaka kako bi se takav način čuvanja spomenika kulture što bolje proveo u Hrvatskoj, gdje ne postoji tradicija usklađivanja rada sa zahtjevima obnove.¹⁷⁰ Fisković je također držao da su konzervatori protivnici purifikacije stilova na spomenicima. Oni su trebali braniti starine i sve povijesne slojeve.¹⁷¹

Na Savjetovanju konzervatora Jugoslavije, koje je održano u Splitu 1953. godine, raspravljalo se o čuvanju nepokretne baštine i na temelju te rasprave doneseni su zaključci u deset točaka. Arhitektonski objekti morali su se tretirati zasebno, ali uzimati u obzir i cjelovitost. Sudionici savjetovanja izjasnili su se za princip konzerviranja i protiv restauriranja. Ipak, u obzir su uzeli i iznimku, proizašlu iz ratnih razaranja: kada je objekt narušen postoje samo dva načina intervencije: uklanjanje novih, nestručnih i neestetskih deformacija te novi građevinski zahvati samo u slučaju kada to zahtjeva funkcija, i kada za takvu intervenciju postoji dokumentacija. Većim zahvatima nije se smjelo pristupiti bez prethodne studije, stručnog elaborata i osnovnog plana za izvođenje radova. Materijal je morao biti sređen tako da je mogao biti objavljen u svakom trenutku i postati dostupan javnosti. Svaki konzervatorski zahvat morao se prilagoditi cjelini objekta: novi dijelovi su se morali razlikovati od starih, a na objektu je trebalo ispisati godinu zahvata te označiti nove dijelove na objektu, a ako to estetika ne dopušta, onda to navesti u dokumentaciji.¹⁷²

Pri svakom većem zahvatu morao se konzultirati stručnjak te prema potrebi raspisati javni natječaj. Trebalo je koristiti suvremeni građevinski materijal i tehniku, no ne isključiti uporabu starih materijala i metoda. Savjetovanje je držalo da su spomenici svih epoha ravnopravni u svojoj vrijednosti, no ipak zaštitu je trebalo proširiti na spomenike profane arhitekture i spomenike narodnooslobodilačkog pokreta. Adaptacija nekog objekta trebala je biti ista ili slična prvobitnoj namjeni. Kada je objekt trebao dobiti novu namjenu, nije se smjela narušavati cjelina objekta. Sudionici savjetovanja zatražili su da se najveća pozornost posveti urbanističkim cjelinama i seoskoj arhitekturi, s time da je bilo potrebno najuže se povezati s urbanističkim zavodima.¹⁷³

¹⁷⁰ FISKOVIĆ, 1951: 178

¹⁷¹ FISKOVIĆ, 1951: 179

¹⁷² MAĐARIĆ, 1954: 115

¹⁷³ MAĐARIĆ, 1954: 115

6. USTROJ NOVOG SUSTAVA I ZAKON O ZAŠTITI SPOMENIKA IZ 1960. GODINE

U petnaest godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata, mnogo se toga dogodilo na polju zaštite spomenika u Narodnoj Republici Hrvatskoj. Zakoni koju su doneseni u prvih pet godina su bili temelj za poslijeratno zbrinjavanje spomenika, omogućili su osnivanje institucija za zaštitu spomenika kulture i provedbu konzervatorskih radova na terenu. Godina 1960. zatvara to poslijeratno poglavlje i otvara jedno novo poglavlje sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture koji donosi niz novih odredbi.

6.1. Zakon o zaštiti spomenika kulture (1960.)

Sabor Narodne Republike Hrvatske je trinaestoj sjednici Republičkog vijeća održanoj 12. travnja 1960. godine donio novi Zakon o zaštiti spomenika kulture.¹⁷⁴ Njime je prestao važiti Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti iz 1949. godine, osim onih odredbi koje su se odnosile na prirodne rijetkosti. Zakon je bio podijeljen u sedam glavnih odredbi i sadržavao 81 članak.

6.1.1. Status spomenika i upis u Registar

Spomenici kulture su prema općim odredbama toga zakona bili stavljeni pod zaštitu države. Bili su pravno zaštićeni bez obzira na to jesu li registrirani ili ne. Kao i u prethodnim zakonima, spomenikom kulture se držalo svaki pokretni ili nepokretni spomenik kulture koje je zbog svoje vrijednosti od velikog značaja za društvenu zajednicu. U Članku 3 određuje se svrha zaštite spomenika. Ona podrazumijeva očuvanje spomenika u nepromijenjenom i izvornom stanju, stvaranje povoljnih uvjeta za opstanak spomenika i poduzimanje potrebnih mjera za njegovo održavanje. Nadalje, svrha zaštite je i sprječavanje svake radnje koja bi mogla izmijeniti izgled, značenje i vrijednost pomenika. Spomenici su akoder moraju služiti zadovoljenju kulturnih potreba zajednice.

Svaki spomenik ili predmet koji ima to svojstvo trebao je biti upisan u Registar spomenika kulture. Zavod za zaštitu spomenika trebao je odrediti ima li predmet to svojstvo ili nema. Na tu

¹⁷⁴ Zakon je objavljen u Narodnim novinama, službenom listu Narodne Republike Hrvatske (broj 18, god XVI.) u Zagrebu, u srijedu 4. svibnja 1960. Trideset dana od objave, zakon stupa na snagu. U to doba predsjednik Sabora NR Hrvatske bio je Dr. Vladimir Bakarić, a predsjednik Izvšnog vijeća Sabora NR Hrvatske Jakov Blažević.

odluku se mogla uložiti žalba. Registar spomenika vodio je kotarski zavod, dok republički zavod vodi registar na onom području na kojem nema kotarskog zavoda. U Registar su trebali biti upisani temeljni podaci o spomeniku i troškovi održavanja ili popravaka. Predmeti i zbirke iz muzeja, arhiva i knjižnica se upisuju kao cjeline prema inventaru. Ustanove koje su se bavile čuvanjem tih predmeta bile su dužne dostavljati izvješća o obilasku spomenika Republičkom zavodu. Što se ticalo urbanističkih cjelina, nadležni organ bio je dužan prije izrade urbanističkog plana nabaviti mišljenje Republičkoga zavoda za zaštitu spomenika kulture.

6.1.2. Vlasništvo nad spomenicima: prava i obveze

Zakonom se također određuju prava i obveze vlasnika spomenika ili onih koji imaju pravo upravljati njime, dakle udruženja, organizacije ili ustanove. Svrhu i način korištenja nekog spomenika trebalo je određivati općinsko vijeće uz prethodno mišljenje Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Ukoliko je neki spomenik bio u društvenom vlasništvu, a nije posebnim aktom bio dan na korištenje organu ili ustanovi, on je imao pripasti općini u čijem se području nalazio. Općinsko vijeće imalo je zadaću odrediti namjenu i način korištenja nepokretnog spomenika, a svoje mišljenje u tome morao je dati i Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Općinski narodni odbor dobio je pravo korištenja spomenikom, ali i obvezu čuvanja i održavanja, ukoliko vlasnik nije poznat. U Članku 9 je određeno da svi oni spomenici koji su nakon 31. srpnja 1945. godine bili nađeni ili iskopani, spadaju u društveno vlasništvo. Ako na taj spomenik privatna osoba polaže pravo vlasništva, uprava općinskog narodnog odbora preuzima spomenik do utvrđivanja vlasnika.

Vlasnik spomenika ili predmeta bio je dužan dobro prijaviti organu uprave općinskog narodnog odbora ili zavodu za zaštitu spomenika kulture. Također je bio dužan prijaviti sve promjene koje su nastale na spomeniku poslije prijavljivanja, kao i sve pravne promjene koje bi imale veze sa spomenikom. Ukoliko se spomenik nađe u prodaji, osoba ili organizacija koja posreduje u toj prodaji bila je dužna obavijestiti nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture. Vlasnik spomenika bio je dužan spomenik čuvati, brinuti o njemu te na vrijeme poduzimati sve potrebne tehničke i zaštitne mjere. Troškove je trebao snositi vlasnik spomenika. Ukoliko bi radovi iziskivali posebne, izvanredne troškove koji bi premašivali vlasnikove prihode od spomenika, on ih nije bio dužan samostalno snositi. Njih je trebao snositi zavod za zaštitu spomenika kulture. Ukoliko su zavodu nedostajala sredstva, onda je trebalo predložiti nadležnom državnom organu da se troškovi snose iz društvenih sredstava. Ukoliko vlasnik ne bi izvršio mjeru za zaštitu spomenika,

zavod za zaštitu spomenika kulture trebao ga je opomenuti i odrediti mu rok do kojega je trebao izvršiti određenu mjeru, jer je u protivnom postupak trebao biti izvršen o trošku vlasnika. U slučaju da vlasnik ni nakon opomene ne izvrši mjeru, nju je mogao izvršiti zavod na trošak vlasnika. U slučaju kada su za spomenik bila utrošena znatnija sredstva, vlasnik je to morao nadoknaditi zajednici iznosom za koji se zbog ulaganja povećala vrijednost spomenika. Iznos je trebao odrediti Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.

Vlasnik je također, prema članku 22, morao dopustiti istraživanje i proučavanje spomenika stranim osobama ili ustanovama koju je ovlastio Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Savjet općinskog narodnog odbora mogao je, nadalje, odrediti da je vlasnik spomenika dužan učiniti spomenik pristupačnim javnosti ako se to ocijeni neophodnim za društvenu zajednicu obzirom na prirodu i značenje spomenika. Ukoliko se na spomeniku stvori neka šteta, vlasniku se moglo odrediti da taj spomenik koristi samo u određene svrhe kojima će se ograničiti daljnje štete.

6.1.3. Osnivanje odbora ili savjeta

Općinski narodni odbor imao je ovlasti osnivanja savjeta građana ili odbora za pojedinačne spomenike, skupine spomenika ili urbanističke cjeline. Ti savjeti ili odbori mogli su izvršavati određene poslove vezane uz upravljanje, čuvanje, popravljavanje i održavanje spomenika. Članove savjeta trebale su izabrati društvene i stručne organizacije, a broj članova kao i koje će to biti organizacije, trebao je odrediti općinski narodni odbor. Službu zaštite spomenika obavljali su zavodi za zaštitu spomenika. Poslove društvenog upravljanja u općini, kotaru i Republici trebali su obavljati Savjeti narodnih odbora i Savjet za kulturu i nauku Narodne Republike Hrvatske. Posebne ustanove poput muzeja, galerija, knjižnica, arhiva i sl. imali su se baviti čuvanjem, proučavanjem i održavanjem spomenika, kao i stvaranjem uvjeta da ti spomenici zadovolje suvremene potrebe zajednice. U članku 16 spominje se nacionalizacija spomenika posebnim zakonom ukoliko su pojedinačni spomenik ili skupina spomenika imali poseban značaj za društvenu zajednicu.

6.1.4. Izvoz, promjene ili prodaja spomenika

Izvoz izvan državnog teritorija bio je strogo zabranjen. Izuzetno se moglo izvoziti samo ukoliko je dozvolu izdao Savjet za kulturu i nauku, odnosno Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Zavod je imao izdavati dozvolu Savjetu nakon mišljenja stručnoga povjerenstva koje sam imenuje. Dozvola se mogla dobiti i za iznošenje u svrhu izlaganja, ekspertiza i slično.

Radnje koje su mogle uzrokovati promjene na spomeniku mogle su se poduzimati samo na temelju dozvole nadležnog zavoda za zaštitu spomenika kulture. U te radnje spadaju konzerviranje, restauriranje, dograđivanje spomenika i drugi slični radovi u samoj okolici spomenika. Za gradnju objekata u naseljima ili dijelovima naselja također je bila potrebna dozvola, pogotovo za ona koja su bila upisana u Registar spomenika kulture kao urbanističke cjeline. U zakonu su također određene novčane kazne i kazne zatvora za krivična djela nad spomenicima kulture.

Prema članku 30, vlasnik spomenika koji ga je kanio prodati, bio je dužan prethodno ga ponuditi na otkup općini na čijem se području nalazi. Općina je potom imala rok od dva mjeseca da prihvati ili odbije ponudu. Ukoliko odbije, bila je dužna u roku od trideset dana obavijestiti o ponudi kotarski ili republički zavod na čijem se području spomenik nalazi. Umjesto općine ponudu je mogla prihvatiti i druga političko-teritorijalna jedinica. Ukoliko bi vlasnik prodao spomenik da ga prethodno nije ponudio općini, ima bi pravo zahtijevati poništenje ugovora, no samo ako bi pred sudom izjavio da kupuje spomenik po cijeni i pod uvjetima pod kojima je prodan. Nekretnina koja je u građanskom vlasništvu mogla je biti eksproprijirana u svrhu arheoloških istraživanja i iskopavanja.

6.1.5. Nadležni organi zaštite

Zakonom je određeno da su organi nadležni za poslove zaštite spomenika kulture sljedeći: zavodi za zaštitu spomenika kulture, Savjet za kulturu i nauku narodnih odbora i organi uprave narodnih odbora. To su samostalne ustanove koje osnivaju Izvršno vijeće Sabora i narodni odbori. Izvršno vijeće sabora moglo je osnovati više republičkih zavoda. Narodni odbor mogao je pak osnovati zavod za zaštitu ukoliko na njegovu području postoji veći broj značajnih spomenika i ukoliko su osigurani stručni kadar i tehnička oprema. Dva ili više narodna odbora mogli su osnovati zavod za područje dviju ili više općina.

Svaki zavod predstavljao je pravnu osobu i imao svoj statut. On sadrži odredbe o radu i organizaciji zavoda. Trebali su se financirati prema propisima o financiranju samostalnih ustanova. Njihova zadaća je bila da razmatraju, proučavaju, istražuju i znanstvenim metodama obrađuju pitanja iz područja zaštite spomenika. Također su trebali obavljati stručne, upravne i druge poslove koja su im bila povjerena propisima.

Republički zavod ukazivao je na potrebu donošenja propisa za područje zaštite spomenika, trebao je nadzirati izvođenje radova, pružati pomoć općinskim i kotarskim zavodima, voditi stručni

nadzor nad radom općinskih i kotarskih zavoda, izrađivati elaborate za konzerviranje, restauriranje, popravak i slične radove te obavljati druge poslove koji su mu bili stavljeni u nadležnost.

Zavodom su imali upravljati savjet i direktor zavoda. Savjet čine članovi koje je trebao imenovati osnivač iz reda građana, predstavnici ustanova i organizacija te članovi koje je trebao izabrati kolektiv zavoda iz svojih redova. Savjet zavoda imao je dužnost donijeti statut zavoda, financijski plan i raspisati natječaj za popunjenje radnih mjesta. Također je trebao postavljati rukovoditelje organizacijskih jedinica zavoda, utvrditi plan rada zavoda, proučavati godišnje izvještaje o radu zavoda i brinuti o društvenoj imovini koja je zavodu dana na upravljanje.

Prema članku 65, u Narodnoj Republici Hrvatskoj poslove iz djelokruga Republičkog zavoda su trebali obavljati Konzervatorski zavodi u Zagrebu, Rijeci i Splitu. Narodni odbor mogao je imenovati povjerenika za zaštitu spomenika kulture u općini odnosno kotaru u kojima nisu bili osnovani zavodi za zaštitu spomenika kulture. Savjet za kulturu i nauku bio je nadležan za poslove zaštite spomenika kulture, a posebice da pretrese opća pitanja iz područja zaštite spomenika, brinući o tome da se osiguraju materijalna sredstva potrebna za zaštitu spomenika kulture, a trebao je također predlagati donošenje propisa i mjera za koje su ovlaštene, davati opće smjernice za rad zavoda, obavljati nadzor nad radom zavoda, razmatrati godišnje izvještaje o radu zavoda. Organi uprave općinskog i kotarskog narodnog odbora nadzirali su zakonitost rada općinskog i kotarskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, upozoravajući nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture na mjere koje mora poduzeti, nadzirući izvršavanje propisa i mjera zaštite, poduzimajući mjere zaštite i obavljajući druge upravne poslove u ono području koje im je bilo stavljeno u nadležnost.

Spomenici koji su stavljeni pod zaštitu a do stupanja toga zakona na snagu, ostali su pod zaštitom i njihovi vlasnici trebali su imati sva prava i obaveze koje je pripisao zakon. Što se ticalo registracije spomenika i predmeta, prijave su bili dužni podnijeti u roku koji je javnim oglasom imao odrediti savjet općinskog narodnog odbora, a rok nije smio biti kraći od jednog niti duži od šest mjeseci. Ustanove i društvene i stručne organizacije koje su to htjele mogle su imati predstavnike u Savjetu za kulturu i nauku. Savjet je također imao ovlasti za sve pitanje propise za provedbu Zakona o zaštiti spomenika kulture.

ZAKLJUČAK

„Spomenici su opća narodna imovina i dužnost njihova čuvanja nemaju samo konzervatori, savjeti za kulturu i nauku, komisije za spomenike i narodni odbori, već svi sektori državne organizacije.” - Cvito Fisković¹⁷⁵

Još dok je Hrvatska bila pod Austrougarskom bilo je pokušaja stvaranja sustava zaštite spomenika kulture. Prije Drugoga svjetskog rata konzervatori su bili aktivni i zaštita spomenika je provedena na principu inicijativa no na terenu se teško provodila. Politička rascjepkanost, nedostatak zakonske osnove i institucija koje bi na sustavni način i učinkovito provodile taj zakon vodilo je propadanju spomenika na području cijele Hrvatske. Osnivanjem Središnjeg povjerenstva za vrijeme cara Franje Josipa I. imenovani su prvi pokrajinski konzervatori koji su djelovali u Hrvatskoj, Austrijskom Primorju i Dalmaciji. Do osnivanja Kraljevine Jugoslavije, bilo je pokušaja donošenja zakona u Beču. Valja spomenuti *Zakon o Dioklecijanovoj palači* no to se nije ostvarilo. Nakon 1918. godine donesene su Naredbe koje su trebale imate namjenu čuvati prirodne vrijednosti i arhitekturu no to još nije bio cjeloviti zakon o zaštiti spomenika kulture. Tek je za vrijeme NDH, 1941. godine donesen prvi zakon o čuvanju spomenika, no zbog specifičnog političkog režima bio je teško provediv. Hrvatski državni konzervatorski zavod u Zagrebu davao je mnoge prijedloge no oni nisu prihvaćeni.

Svršetkom Drugoga svjetskog rata i osnivanjem Demokratske Federativne Jugoslavije nastala je prilika da se rad na spomenicima ozakoni, da se spriječi njihovo propadanje, oštećivanje, uništavanje i premještanje. Doneseni su prvi zakoni. *Odluka o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina* iz veljače 1945. donesena je za vrijeme rata što pokazuje da je vlast već tada bila spremna zaštititi spomenike kulture na području Hrvatske koji su u to vrijeme bili najosjetljiviji. Na temelju te odredbe osnovana je i Komisija za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina koja je imalo zadaću stvoriti evidenciju šteta i otetih blaga za vrijeme rata.

U državnom vrhu više se razmišljalo o zaštiti spomenika pa su se tako novi zakoni nizali i nadopunjavali. Vrlo brzo slijedi prvi zakon o zaštiti spomenika koji je donijet u srpnju 1945. godine, a nadopunjen je u listopadu 1946. *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* određuje važnost decentralizacije, proširuje pojam spomenika kulture, nalaže inventarizaciju i evidenciju

¹⁷⁵ ŠUSTIĆ, 2015: 43

spomenika. Također uvodi i kazne za svako nepravilno postupanje sa spomenikom te sve druge odredbe vezane za vlasništvo. Određuje i suradnju s ustanovama koji će rezultirati osnivanjem konzervatorskih zavoda u Zagrebu, Rijeci i Splitu. Zakon iz 1949. godine prvi put nalaže i zaštitu ambijentalnih prostora i urbanističkih sredina.

Iste 1949. godine osnovan je *Zemaljski zavod za zaštitu prirodnih rijetkosti* kojim je utvrđeno kako novoosnovani konzervatorski zavodi vrše njegovu dužnost jedinstvenog zavoda za zaštitu. Godine 1950. oni se spajaju u jednu ustanovu. Uredbom iz 1948. godine bila su određena područja zaštite svakog pojedinog zavoda i njihov međusobni odnos. Zavod u Zagrebu tada je dobio ulogu središnjeg zavoda u novoj državi koja će dobiti ime Narodna Republika Hrvatska. Tom uredbom također su imenovani počasni konzervatori, koji su državnim službenicima pomagali dojavama i kao posrednici u komunikaciji s narodnim odborima. Zakoni su omogućili osnivanje stručnih institucija koje svojim radom koji se sastojao od dokumentacije, inventarizacije, snimaka na terenu mogu utjecati na daljnji rad na terenu i tako omogućiti da se konzervatorska intervencija bolje provede.

Međutim svaki od zavoda nailazio je na slične probleme a to su prije svega bili veliki broj ugroženih spomenika, nedostatak financijskih sredstava i nedovoljni broj stručnog osoblja. Spomenici su u zbog ratnog djelovanja bili u lošem stanju. Prema mišljenju istaknutih predstavnika konzervatorske zajednice u Hrvatskoj toga doba, spomenici na području Dalmacije bili su najugroženiji. Svaki zavod imao je zadaću dokumentiranja spomenika, evidentiranja, inventariziranja što se kasnije provodilo radom na terenu. Konzervatorski zavod u Splitu radio je i na edukaciji šire javnosti. Pored konzervatorskih zavoda, koji su imali zadaću brinuti o očuvanju preživjele baštine i njezinu revitaliziranju u novom političkom sustavu, 1951. godine osnovan je Zavod za urbanizam koji je kao glavnu zadaću imao organiziranje poslova planiranja i izrade regulacijskih planova u Zagrebu.

Zaštita spomenika bila je organizirana i na saveznoj razini osnivanjem Saveznog instituta 1950. godine. Taj je Institut usklađivao rad zavoda, osposobljavao stručnjake ali i sam izvodio konzervatorske radove. Pokušavajući koordinirati rad jugoslavenskih konzervatora, od 1953. do 1957. godine održana su tri savjetovanja konzervatora Jugoslavije na kojima se raspravljalo o aktualnim problemima na području zaštite spomenika.

Što se tiče samih intervencija, podijelila sam ih u tri kategorije: čišćenje spomenika, rekonstrukcija pojedinačnih spomenika i rad na urbanističkim cjelinama. Na tim primjerima se vidi kako je tada zaštita spomenika težila stručnosti. Ipak, na primjeru poslijeratne obnove Zadra došlo je i do nekih nesporazuma u obnovi arhitekture grada pa su nagršeni određeni dijelovi grada.

Principi prema kojima su konzervatori radili načelno su se temeljili na krilatici „Konzervirati, a ne restaurirati“. Ipak, vrlo brzo se u praksi pokazalo da nije uvijek bilo moguće poštovati te principe jer je svaki spomenik ili spomenička cjelina predstavljao zasebni slučaj, a i određeni spomenici su toliko bili uništeni ili su propadali pa ih nije bilo moguće samo konsolidirati.

Možda su postojali određeni problemi u organizaciji i izvedbi na polju zaštite spomenika no oni su bili riješeni kako su mogli biti u to specifično vrijeme kada su postojali. Unatoč tome, iz organizacije sustava zaštite spomenika od 1945. do 1960. godine je proizašao dobar temelj za sustav zaštite spomenika kakvog poznajemo danas.

LITERATURA

BAKAL, A. (1982.), *150 godina regulirane izgradnje Zagreba i 50 godina rada Urbanističkog zavoda Grada Zagreba* u „Monografija u povodu pedeste obljetnice“, Urbanistički zavod grada Zagreba, Zagreb.

BALIĆ, M.(1975.), *Trideset godina zaštite spomenika kulture u Slavoniji, 1945-1975*, „Muzeologija“ 19: 144-152, Zagreb.

ĆORIĆ, F. (2010.), *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

DOBROVIĆ, N. (1952.), *Urbanistička razmatranja o očuvanju istorijskih spomenika*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 2: 31-41, Beograd.

FISKOVIĆ, C. (1951.), *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949 godine*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 1: 161-188, Beograd.

FISKOVIĆ, C. (1952.), *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950-1951*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 2: 143-167, Beograd.

FISKOVIĆ, C. (1955.), *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1952. godine*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 4-5: 397-420, Beograd.

GOLDSTEIN, I. (2003.), *Hrvatska Povijest*, Novi Liber, Zagreb.

HORVAT, A. (1944.), *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Hrvatski državni konzervatorski zavod, Zagreb.

HORVAT, A. (1976./77.), *O djelovanju Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu od 1910. do 1914. godine*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske“ 2-3:7-29, Zagreb.

JURANOVIĆ TONEJC, M. (2012.), *Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske*, „Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske“ 33/34: 15-21, Zagreb

- JURIŠIĆ, G. (1951.), *O problemima i poteškoćama rada na području Konzervatorskog zavoda u Zagrebu*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 1: 158-161, Beograd.
- KARAMAN, LJ. (1951.), *O organizaciji konzervatorske službe u NR Hrvatskoj*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 1: 152-158, Beograd.
- MAĐARIĆ, V. (1955.), *Organizacija službe zaštite spomenika kulture u FNRJ*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 4-5: 9-15, Beograd.
- MAĐARIĆ, V. (1955.), *Zadaci, uloga i mjesto Saveznog instituta u sistemu i organizacionoj strukturi zaštite spomenika kulture u FNRJ*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“, 4-5: 108-115, Beograd.
- MATKOVIĆ, H. (1998.), *Povijest Jugoslavije: Hrvatski pogled*, Naklada Pavličić, Zagreb.
- MLIKOTA, A. (2013.), *Poslijeratna obnova Obnova i izgradnja povijesne jezgre Zadra nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- MUSIĆ, M. (1955.), *Osvrt na probleme zaštitne službe u FNRJ*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 4-5: 45-51, Beograd.
- N.N. (1955.), *Urbanistička djelatnost u NRH u „Čovjek i prostor“* 43: 1, Zagreb
- N.N. (1960), *Stanje i problemi urbanističke službe u NRH u „Čovjek i prostor“* 101: 3, Zagreb
- N.N. (1956), *Organizacija urbanističke službe u NR Hrvatskoj u „Čovjek i prostor“* 51: 1, Zagreb
- PAVLIČEVIĆ, D. (2000.), *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- PERČIĆ, I. (1951.), *Rad konzervatorskog zavoda na Rijeci*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 1: 188-192, Beograd.
- PERČIĆ, I. (1956.), *Konzervatorski radovi u Istri i Hrvatskom Primorju od 1949. do 1954. godine*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 6-7: 289-298, Beograd.
- PERČIĆ, I (1959.), *Konzervatorski radovi u Istri i Hrvatskom Primorju od 1955. do 1958. godine*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 10: 323-334, Beograd.
- PETROVIĆ, B. (1954.), *Prijedlog za organizaciju urbanističke službe*, „Čovjek i prostor“ 19: 1, Zagreb.

- PETROVIĆ, B. (1955.), *Društvo urbanista NRH*, „Čovjek i prostor“ 29/30: 9, Zagreb.
- PRELOG, M. (1955.), *Rad na konzervaciji nepokretnih spomenika u nas*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 4-5: 33-45, Beograd.
- PREMUŽIĆ, M. (1968.), *20-godišnica Urbanističkog instituta SR Hrvatske u Zagrebu*, „Čovjek i prostor“ 182: 7, Zagreb.
- ŠUSTIĆ, S. (2015.), *Cvito Fisković u zaštiti i restauraciji povijesnog slikarstva i skulpture na hrvatskoj obali*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
- VINAJ M., VUJIĆ Ž. (2012.), *Muzealnost Knjižnice Prandau-Normann u Muzeju Slavonije Osijek*, „Muzeologija“ 48/49: 124, Zagreb.
- ZDRAVKOVIĆ, I. (1958.), *Treće savetovanje konzervatora Jugoslavije*, „Zbornik zaštite spomenika kulture“ 9: 121-128, Beograd.

